

НОВАЦ У БЕОГРАДУ КРОЗ ВЕКОВЕ

МУЗЕЈ ГРАДА БЕОГРАДА
BELGRADE CITY MUSEUM

Каталог изложбе / Catalogue of the exhibition - 52

аутори / authors

Адам Црнобрња / Adam Crnobrnja

Никола Црнобрња / Nikola Crnobrnja

МУЗЕЈ ГРАДА БЕОГРАДА
BELGRADE CITY MUSEUM

Београд / Belgrade

2004.

Издавач / Published by:
Музеј града Београда / Belgrade City Museum

Главни и одговорни уредник / Editor in chief:
Бојан Ковачевић / Bojan Kovačević

Рецензент / Reviewed by:
Бојана Борић-Брешковић / Bojana Borić-Brešković

Превод / Translation:
Марина Адамовић-Куленовић / Marina Adamović-Kulenović

Лектор / Proof-reader:
Јован Симић / Jovan Simić

Ликовна и графичка обрада / Graphic design:
Zorica Spasojević / ALEXANDRIA STUDIO/

Фотографије / Photographs by:
Небојша Борић / Nebojša Borić
Владимир Поповић / Vladimir Popović

Изложбу организовао / The Exhibition organized by:
Музеј града Београда / Belgrade City Museum

Аутори изложбе / Authors of the Exhibition
Адам Црнобрња / Adam Crnobrnja
Никола Црнобрња / Nikola Crnobrnja

Конзерватор / Conservation expert:
Адам Црнобрња / Adam Crnobrnja

Тираж / Circulation:
800 примерака / copies

Прво издање / First edition

Штампа / Printed by:
ALEXANDRIA STUDIO

ISBN 86-80619-25-6

УВОДНА РЕЧ

Новац је по свему општи, по много чему посебни а по нечему и јединствен начин разумевања историје и културе. У свим епохама физички малени и симболички огромни а артикулационо горостасни, предмети новчарства својим настајањем и присуством творе Континуум културног времена као мало која, тачније речено, као ниједна друга област артифицијелности. Новац, његова повесна свакодневност и историјска, заправо, физичка неопштећеност, његова омиљеност у рукама царским, рибарским или ратарским, исконски звекет металног или тихи шуштањ папирнатог, чине да нас обличја новчарства интересују без предаха.

Музеј града Београда представља публици примерке Новца из својих збирки, сачуване и пронађене, заправо спашене од суровог реверса Повести. Изложба, чији је каталог пред вама, догађа се у години када се неколико токова повесног времена и историјског памћења уплело тачније од било каквог плана, од било каквог временованог мизансцена. Године 2004. после Христа навршава се шест векова од Деспотовог темељења Београда као српске престонице, два века од Првог српског устанка, односно од почетака формирања модерне српске државе, и стотину двадесет година од штампања прве новчанице Народне банке Србије.

Збирка Кабинета за новац и медаље Музеја града Београда врло је респектабилна и по ширини и по дубини. Многи периоди, државе и културе којима је Београд био у државним или монетарним ареалима имају своје заступнике у збирци која се сада и овде репрезентује. Ту је и више раритетних и у свету јединствених примерака новца

као што су златни миним Скордиска, или пак прва позната представа крста на новцу царице Салонине из 265. године.

Уз помоћ Београђана, оданих идеји једног моћног Музеја свога Града, међу стручњацима за историју новца и међу онима који сада воде Скупштину града Београда, Музеј града Београда је своју живост и проицљивост исказао не тако давном набавком и откупом једног од укупно шест у свету познатих примерака турских златника Сулејмана Првог кованог у Београду 1562-1566. године. То је иначе прво познато ковање новца у Београду. А откуп сигурно неће бити последњи кардинални да бисмо ускоро имали Музеј града на понос свих Београђана.

мр Бојан Ковачевић
Директор Музеја града Београда

НОВАЦ У БЕОГРАДУ КРОЗ ВЕКОВЕ

Београд је град дуге и богате прошлости. Спада у ред најстаријих европских градова. Нит урбаног живљења у њему траје више од два миленијума. Странице његове историје исписале су многе културе, цивилизације и државне формације. Трагови су остали: улице, зграде, некрополе – откривамо их; реликти материјалне културе – сабирамо их и штитимо од пропасти и заборава. Остао је и њихов новац. Само у последњих 160 година, од када су почели да се, барем делимично, бележе налази у Београду и његовој околини, откривено је обиље старог новца. Један делић тих налаза изложен је на изложби. Пратећи комад по комад новца, посетилац ће се суочити не само са двомиленијумском историјом свога града, већ и са лепотом кованог и штампаног новца, чији је отисак вековима таложен у међуречју Саве и Дунава.

Када је око 700. године старе ере у Лидији, у Малој Азији, обликовани комад племенитог метала гарантоване тежине први пут добио својства средства за размену робе и добара, токови цивилизације били су убрзани. Овај изум – новац, прихваћен и унапређен од старих Грка и Римљана, представља само један део наслеђа античког света на којем почива савремена цивилизација. Поред те основне функције и улоге коју је новац имао и још увек има – еквивалент робе, треба имати у виду и она својства која га одређују као културно-историјски документ времена у коме је настао. На новцу, писаном и ликовно обликованом споменику, бележени су догађаји, слављене победе и истицане идеје из области владарског, верског или војног живота. Та својства новац је задржао кроз векове, што се да опазити и на савременим новчаним издањима која су обухваћена

изложбом. Тако представе на новцу можемо посматрати и тумачити са више аспеката: номинала који је имао извесну тржишну вредност, писаног историјског документа, дела примењене уметности (неретко врхунских вредности), артефакта који нам говори о трговинским везама између одређених области, пропагандног материјала. Ипак, јединствена порука коју новац симболизује кроз све време свога постојања, како иконографски тако и самим својим појављивањем у одређеним тренуцима, јесте државност. Од самих почетака ковања новца, државе су његовим емитовањем оглашавале своје постојање, а избором мотива трудиле су се да покажу своје специфичности, своју политику и снагу.

Најмање двадесет три протекла столећа новац је присутан на тлу Београда. Носиоци робноновчаних односа први су овде били Келти, односно Скордисци, који су рано дошли у додир са хеленистичким, а потом и римским светом. Од другог века старе ере они кују сопствени новац. Поткрај старе ере Подунавље освајају Римљани и низом утврђења дуж Дунава осигуравају и штите државу од упада варварских популација. Утемељење града било је могуће уз римски војни логор на месту данашњег Калемегдана, који је био седиште 4-5 хиљада добро плаћених легионара. Потребе су биле разноврсне, процветали су занатство, трговина... Потпекао је новац, и то се наставило вековима.

* * *

Пре педесет година у Музеју града Београда основана је нумизматичка збирка. Њен, да кажемо, оснивач, и најзаслужнији за њен раст био је др Владимир Кондић (1932 - 1994). Први сакупљени примерци новца потекли су са археолошких интервенција и ископавања предузетих после Другог светског рата. Како се уопште број новчаних налаза из године у годину повећавао, приступило се формирању одсека у којем ће се сабирати новац који је вековима циркулисао на тлу Београда. На самом почетку сакупљања постављени су високи захтеви који ову збирку новца чине изузетно вредном. Они су јасни и једноставни:

водити увек рачуна о томе где је новац пронађен, извршити провере и забележити услове и детаље налаза. С тим у вези водити ваљану документацију. Међу хиљадама на терену лоцираних примерака античког и средњовековног новца нашло се и више остава које пружају могућности за проучавање низа монетарних појава, токова емисија и дистрибуције примерака из разних ковница. Дакле, није се ишло класичном линијом колекционисања: набавити што ређи, што очуванији, што лепши, што необичнији новац. Мада, ни у том погледу нису изостали уникатни или веома вредни примерци са становишта историје монете. У поглављима која следе, на поједине примерке биће усмерена посебна пажња.

Збирка је почетком седамдесетих година двадесетог века обogaћена са два изузетна поклона – легата људи који су изванредно познавали новац и поседовали висок колекционарски дар. Проф. Светозар Ст. Душанић (1907 - 1990), дугогодишњи управник Музеја Српске православне цркве, даривао је граду и Музеју личну колекцију римског новца локалних издања Стобија (Градско код Велеса), Виминацијума (код данашњег Костолца) и провинције Дакије, укупно 2178 комада. За сваки примерак оставио је податке о провенијенцији, из којих се види да је велики део потекао са налазишта у близини Београда. После 1970. године, када је његов легат био већ смештен у трезор Музеја, проф. Душанић је наставио да сакупља новац тих ковница и да га прилаже легату до краја живота.

Изузетан је и други дар – легат Ђорђа Новаковића (1910 - 1968), дипломатског службеника СФРЈ, који обухвата 7436 новчаница Краљевине Србије, свих Југославија до оставиочеве смрти, и огромног броја новчаница мање-више свих европских држава. Са овим легатом јавност је била упозната преко изложбе коју је В. Кондић приредио у изложбеном простору Манакове куће 1969. године. Изложени папирни новац на нашој изложби потиче из овога легата.

У овом контексту неправедно би било не споменути да је збирка обogaћивана и појединачним поклонима новца. Дођу људи, донесу новчић, често и нечитак, али радо оставе

податак где је нађен, на којој дубини и слично. Током протеклих 50 година, особито крајем педесетих и почетком шездесетих двадесетог столећа, мештани села Ритопека, Вишњице, Брестовика, Ушћа, Скеле, доносе новац у Музеј на откуп са подацима о месту налаза. Касније, када су препродаја и „колекционарство” преовладали, а оранице претваране у плацеве са викендицама, нарочито дуж Дунава, прилив новца од сељана је омалио. Остао је запамћен случај старине Влајка Марковића из Ритопека. Човек је годинама сакупљао стари новац по својим њивама, на обали Дунава, а када је сасвим онемоћао, будући да је све оно што је налазио продавао Музеју, дошао је и сасвим озбиљно замолио проф. Милутина Гарашанина да му за његов рад да пензију! Таквих сарадника више нема. Прилике на терену сасвим су другачије. У потрази за новцем и другим антиквитетима, скривеним на ораницама, зврје детектори за откривање метала, а „трагачи” уништавају археолошке слојеве.

Поменули би смо на крају Велимира Челекетића, дугогодишњег пријатеља Музеја, човека који припада оним људима који су некад носили име – музејски повереник. Он већ пуних 50 година, почев од 1954, доноси у Музеј оно што открије дуж десне обале Дунава у Срему, на сектору од Сланкамена до Земунa. Многе је предмете поклонио и продао Музеју, и они су похрањени у нашим збиркама. Драгоцени су његови подаци које нам доноси са терена упућујући музејске стручњаке на нова и непозната археолошка налазишта. Недавно је Музеју поклонио јединствен примерак антонинијана царице Салонине, жене цара Галијена (253 - 268), са представом крста, што за сада представља најранију појаву хришћанског знамења на новцу. Такав примерак није до сада забележен у светској нумизматичкој литератури.

Раст збирке током протеклих година био је праћен публикавањем и стручном обрадом новца оних целина и вредности које су неодвојиво везане за историју Града. Више од једне половине сабраног новца на тај начин је стављено на увид широј и стручној јавности, што ће читалац овог текста имати прилику да види из приложене библиографије

радова у којима се разматра и обрађује новац налажен на тлу Београда.

Простор који обухвата подручје града Београда био је у рукама више народа и државних формација. То смо имали у виду при груписању изложеног новца и његовој каталошкој најави. Тако смо, на пример, у оквиру турског раздобља (1521 - 1878) разврстали новце многих европских држава који су били у промету у Београду. Разматрање сабраног новца у распону од двадесет три века изискивало је и различите приступе. У каталогу уз сваку групу новца, односно карактеристичан период у монетарном смислу, дато је до десетак фотографија. Циљ оваквог начина излагања јесте показивање основних обележја новца свакога периода, без претензија да у самој публикацији буду приказане читаве новчане серије, што за овако дуг период није било могуће.

MONEY IN BELGRADE OVER THE CENTURIES

Belgrade is the city with a long and eventful past. It belongs among the earliest cities in Europe, the thread of urban life running uninterrupted for more than two millennia. The pages of its history have been written by many cultures, civilizations and state formations, and all of them left a trace behind: streets, buildings, cemeteries – we keep discovering them; relics of the material culture – we keep gathering and protecting them from complete ruin and oblivion. Money has also survived. In the past 160 years since the beginning of the more or less regular recording of archaeological finds in Belgrade and its environs, a wealth of old coins has been discovered, and it is a tiny part of that wealth that this exhibition puts on display. From one exhibited piece to another, visitors will be faced not only with the two-millennia-long history of their city but also with the beauty of metallic and paper money circulating in the land between the Sava and Danube rivers over the centuries.

When, about the year 700 BC in Lydia in Asia Minor, a shaped piece of precious metal of guaranteed weight became a medium of exchange for goods and commodities for the first time, the pace of civilization gained speed. That invention, money – embraced and improved by the ancient Greeks and Romans – is but a fraction of the classical world's legacy that modern civilization rests on. In addition to that basic function and role – the equivalent of goods – that money had and still has, its properties defining it as a culture-historical document of its times should also be borne in mind. On money, written and artistically designed monuments, events are recorded, victories celebrated and ideas from the ruler's, religious or military spheres of life promoted. Money has retained those properties throughout history, as evidenced by the modern issues included

in the exhibition. Thus money and its designs may be seen and interpreted from more than one aspect: as denominations with a certain market value, as historical documents, as art works (often of outstanding quality), as artefacts testifying to commercial links between regions, as a medium of propaganda. And yet, the common message conveyed by money ever since its invention, both through its iconography and by virtue of its being issued at a given moment, is statehood. From the very beginning of mintage it is by issuing money that states have announced their existence and by a careful choice of designs that they have striven to demonstrate their distinctiveness, their policies and their strength.

For at least twenty-three centuries has money been present in the area of Belgrade. The first protagonists of money economy on this soil were the Celts, i.e. the Scordisci, who established early contacts with the Hellenistic and then the Roman world. They struck their own coinage from the second century BC. Towards the end of the pre-Christian era the Danube Basin was conquered by the Romans. They built a series of forts along the river to protect and defend the state against barbarian incursions. It became possible for a town to grow at the side of a Roman military camp in the place of present-day Kalemegdan, accommodating some 4–5 thousand well-paid legionary troops. The needs were diverse, and there flourished crafts, trade... Money began to flow, and it has been going on for centuries.

Fifty years ago the Museum of the City of Belgrade founded a numismatic collection. Its founder, and the most praiseworthy for its growth, was Dr. Vladimir Kondić (1932–1994). The first pieces came from archaeological surveys and excavations undertaken after World War II. As the number of numismatic finds increased year by year, a department was founded assigned with accumulating money that had circulated in the Belgrade area for centuries. Set from the outset, high standards of selection have made the Collection very valuable. They are clear and simple: always make sure to note where the money is found, make checks and record the context and details of finds; maintain the associated documentation properly. In addition to the thousands of

antique and medieval coins recovered, the discovery of several hoards has offered the possibility of studying a number of monetary phenomena such as money flows or the distribution of issues struck by different mints. Although it is not the traditional goal of coin collecting that has been pursued – to get hold of as rare, as beautiful, as well-preserved, as unusual piece as possible, the Collection is not short of unique pieces, or precious for the history of a currency nonetheless. In the chapters that follow some of the pieces will be paid special attention.

In the early 1970s the Collection was enriched with two outstanding donations made by two exquisite connoisseurs and gifted coin collectors. Professor Svetozar St. Dušanić (1907–1990), years-long Director of the Museum of the Serbian Orthodox Church, donated to the city and its Museum his personal collection of Roman coins comprising the local issues of Stobi (Gradsko near Veles, Macedonia), Viminacium (near modern Kostolac) and the province of Dacia, a total of 2178 pieces. Each piece being furnished with information about its provenance, it is observable that many came from sites in the environs of Belgrade. Even after his donation was deposited in the Museum's treasury, Prof. Dušanić continued to collect the coinage of those mints contributing to the legacy till the end of his life.

Quite outstanding is also the other gift – the collection of Djordje Novaković (1910–1968), a SFRY diplomat, which includes 7436 paper notes of the Kingdom of Serbia, of every Yugoslavia in existence during the legator's lifetime and a vast number of banknotes from virtually all the European states. The exhibited paper money comes from this legacy.

It would be unjust not to mention in this context that the Collection has been augmented individually as well. During the past fifty years, especially in the late 1950s and early 1960s, the villagers of Ritopek, Višnjica, Brestovik, Ušće and Skela used to bring coins to the Museum for sale and never failed to provide information about the location of their finds. Then reselling and “collecting” began to prevail and the arable land to be turned into building plots for summer cottages, especially along the Danube. As a result, the inflow of coins from villagers dropped off. So now the situation in the field is very much different: in search of buried coins and other antiquities metal detectors are

buzzing and archaeological layers are being destroyed by the “searchers”.

In the end, the contribution should be acknowledged of Velimir Čeleketić, a years-long friend of the Museum. For fifty years now, since 1954, he has been bringing to the Museum whatever he may discover on the right, Srem, bank of the Danube between Slankamen and Zemun. Many items in the Museum’s collections are his gift or sale. His recent gift is a unique antoninianus of Salonina, wife of the emperor Gallienus (253–268), which bears a cross, the earliest known occurrence of Christian symbols on coins. No such piece has been registered in the numismatic literature worldwide.

The augmentation of the Collection has been accompanied by the study and publication of the coins whose context and significance are inseparable from the city’s history. More than half the collection has thus been presented to the general and professional public, which the reader of this text will be able to see from the bibliography dealing with numismatic finds from the territory of Belgrade.

The area of Belgrade changed hands among several peoples and state formations. The systematization of the exhibited items and the catalogue has taken this fact into account. Thus, for example, the Ottoman period (1521–1878) shows a subdivision into the groups of many European currencies that circulated in Belgrade. A numismatic study covering a span of twenty-three centuries has required more than one approach. Each group of money in the catalogue, i.e. each period that is distinct in monetary sense, is illustrated with a dozen photographs. The intention of such presentation is to demonstrate the basic characteristics of each period in terms of currency, without aspiring to show the entire issues, an impossible task for so long a span of time.

НОВАЦ ИЗ ВРЕМЕНА СКОРДИСКА

III век старе ере – почетак нове ере

Појавом Келта у средњем Подунављу и Поморављу у IV веку старе ере временом су се створили услови за робноновчане односе. Келти су, као носиоци латенске културе, унели низ промена у живот аутохтоне популације на просторе које су запоседали, и шире, докле је допирао њихов стварни утицај. Земља се обрађује гвозденим ралом, керамичке посуде израђују на витлу, а од метала разни употребни предмети. У етничком смислу долази до померања аутохтоних групација или до њихове асимилације са ново придошлим народом. Након пораза подунавских Келта у походу на хеленско светилиште Делфе 279. године с.е., у повратку, један њихов део се трајно настањује у Срему, односно у нашем Подунављу и Поморављу. Тако је настала и она популација чије име знамо из античких писаних извора, а то су Скордисци. Међуречје Саве и Дунава остаје њихов матични простор до освајачких похода Римљана под сам крај старе ере.

У додиру са хеленистичким, а нешто касније и римским трговцима, упознају новац, а када почну и да издају свој сопствени у II веку с.е., ступају у сферу робноновчаних односа. Рану монетну слику на овом матичном простору Скордиска сагледавамо кроз налазе новца на терену, односно на самим археолошким локалитетима, и овде их приказујемо. Поред келтског, односно новца Скордиска, у приличном броју налазе се сребрне драхме (тежине око 3,5 гр) градова Аполоније и Дирахиона са обале Јонског мора. Такође налазимо сребрне и бронзане примерке новца Александра Македонског и његових наследника. Овом раздобљу припадају и врло често налажени римски републикански денари.

Будући да су Келти, односно Скордисци, били прва популација која је на нашем тлу, у Београду, била носилац робноновчаних односа, износимо најкраће податке о новцима које су они овде ковали.

Прва ковања источних Келта, који су доспели до Карпата, представљају имитације тетрадрахме (око 15 грама) Филипа II Македонског (359-336. године с.е.), са Зевсовом главом на аверсу и коњаником на реверсу. Ковању овога типа новца Келти ће генерално остати верни, с тим што ће временом настајати имитације имитација, те ће се губити натпис, смањивати тежина, кварити квалитет коvine и варирати стилизација – зависно од групе која га кује и њихових стварних економских и материјално-техничких могућности.

Скордисци почињу да кују свој новац у II веку с.е. Њиховим почетним ковањима припадају већ поменуте имитације тетрадрахми са брадатом главом на аверсу (Зевс) и коњаником на реверсу. Нешто млађа ковања су она где је Зевсов образ представљен у облику кугле (лоптице) са наглашено издуженим носем. Примерци ове групе, коју у стручној литератури називамо сремском, будући да се најчешће налазе на подручју Срема, кују се у два номинала. Већи и тежи (9 - 11 гр), и мањи и лакши (око 2,3 гр), условно речено тетрадрахма и драхма. Опадање моћи Скордиска опажа се временом и на њиховом новцу. Смањује се тежина, нарушава се однос тежина већег и мањег номинала, проценат сребра у ковини опада, кују се и бронзани примерци. За период опале моћи Скордиска везује се и ситан сребрни новац – „миними“ (тежине 0,20 - 0,50 гр), које они кују у својим центрима дуж десне обале Дунава у источном Срему, задовољавајући своје потребе на суженом и пресахлом тржишту.

Новац који су ковали Скордисци указује нам и на одређену социјалну компоненту, односно намеће претпоставку постојања чврсте заједнице и економски јединственог простора. Доласком Римљана у ове крајеве, и њиховим припајањем Римском царству, губе се и најмањи трагове монетарне активности Скордиска, упркос доказима о опстанку њихове заједнице лоциране дуж десне обале Дунава у Срему, за коју сазнајемо преко једног надгробног римског споменика где се спомиње *Civitas Scordischorum*.

КЕЛТИ (Скордисци) III/II век с.е.
Тетрадрахма, сребро,
теж. 12,40 гр,
R 24 мм, И.б. 7148

У додиру са хеленистичким светом, Келти, односно Скордисци, упознају новац и његову функцију у процесу размене. Убрзо почињу и сами да га кују. Током читаве њихове монетарне активности задржава се основно обележје прототипа: комбинација глава/коњаник. Овде приказујемо једну рану имитацију тетрадрахме Филипа II Македонског, у литератури познату као „банатски тип”. На лицу новца је брадата Зевсова глава, а на наличју коњаник. На прсима коња је контрамарка у облику крстића а изнад су три зареза (III).

СКОРДИСЦИ II/I век с.е.
Драхма, сремски тип, сребро,
теж. 2,45 гр,
R 15 мм, И.б. 3010

Овај тип новца најчешће је налажен у Срему, где је и кован. Одликује га пластично обликована представа. Глава на аверсу са наглашеним образом у облику куглице, дуги нос и једноставно решење браде носе својства персоналности, мање подражавања божанства. Коњ у ходу изражава гипкост покрета, грива коња је решена низом перли, а јахач кружницом и тачком у њој изнад леђа коња.

3 | Миними Скордиска,
крај старе ере

Сребро, теж. 0,47 гр, | 3а
R 7 мм, И.б. 8402

Сребро, теж. 0,45 гр, | 3б
R 7 мм, И.б. 8398

Злато, теж. 0,13 гр, | 3в
R 3,5 мм, И.б. 10316

Под крај своје самосталности и монетарне активности, у неколико последњих деценија с краја старе ере, Скордисци су ковали ситан сребрни новац, такозване миниме. У Музеју града Београда чува се 57 комада тако ситног новца. Примерак искован у злату представља јединствену и до сада незабележену појаву у скордистичком ковању.

4 | Атина IV век с.е.
Тетрадрахма, сребро,
теж. 16,87 гр,
R 21,5 мм, И.б. 7138

Један од најстаријих примерака новца пронађених на подручју града Београда, откривен је у Земуну, у Угриновачкој улици. Овај тип је кован почев од 393. године с.е., па надаље кроз IV век с.е. На аверсу је приказана глава богиње мудрости и заштитнице истоименог града, Атине. На реверсу видимо сову, симбол богиње Атине, испред су почетна слова имена града АΘΕ. Иза совине главе су полумесец и граница маслине.

Александар Македонски
(336 - 323 године с.е.)
Драхма, сребро, теж. 4,25 гр,
R 16 мм, И.б. 8250

5

Када су македонски краљеви освојили богате руднике на северу Грчке, потекле су велике количине новца, сребрног и златног. Тетрадрахма Филипа II за варварски свет и Келте постала је појам за новац и узор за његово ковање. Овде видимо једну драхму Александра Македонског, на чијем аверсу је глава младог Херакла (можда и самога Александра) прекривена лављом кожом. На реверсу је врховно божанство хеленског света, Зевс, приказан на трону са орлом у десној и скиптром у левој руци. Иза тече натпис [ΑΛΕΞ] ΑΝΔΡ[ΟΥ].

Пела
(188 - 168 године с.е.)
Бронза, теж. 8 гр,
R 19 мм, И.б. 8253

6

Пела је била главни град македонских краљева. Посеђовала је ковницу новца која је радила дуги низ година. Из ње су потекли и новци Филипа II и Александра. У првим деценијама III века с.е. и трачки краљ Лисимах кује свој новац у Пели. Након победе римске војске код Пидне 186. године с.е., Пела је задржала право аутономног издавања новца. Приказани примерак потиче из тог времена. На аверсу је глава богиње Атине а на реверсу бик који пасе. Изнад бика је натпис ΠΕΛΑ а испод ΑΕΣ.

7 | АПОЛОНИЈА II - I век с.е.
Драхма, сребро,
теж. 3,20 гр,
R 19 мм, И.б. 8563

Новци грчких градова Аполоније и Дирахиона на подручју Београда врло су присутни у време Скордиска. О томе сведочи и налаз велике оставе њиховог новца у селу Заклопачи близу Београда. Драhme ова два града, коване су по тежинским стандардима блиским римским републиканским денарима. Приказујемо драхму Аполоније из времена римске управе на тим подручјима. На аверсу су представљени Алкинојеви вртови у облику сферичних квадрата уз натпис ΑΠΟΛ и ΝΙΚΑ. На реверсу видимо краву са телетом које сиса, а изнад је име монетара ΚΑΛΛΙ /ΣΤΡΑΤΟ[Σ].

8 | РИМСКА РЕПУБЛИКА
ковање из 103. године с.е.
Денар, сребро, теж. 3,95 гр,
R 19,5 мм, И.б. 7535

Римска трговина крчила је путеве својој роби изван граница римског света. Могло би се рећи да су вешти и упорни трговци трасирали путеве римских освајања. Присуство римских републиканских денара у Подунављу припада раздобљу Скордиска. На овом примерку представљена је глава Марса, бога рата, а на полеђини видимо римског легионара у борби са варварима. Испод те представе стоји Q · TERM · M · (име монетара Q. Minucius-a).

НОВАЦ ИЗ ВРЕМЕНА РИМСКЕ ИМПЕРИЈЕ

I век – половина V века

Освајачки походи Римљана под крај старе ере представљали су почетак новог раздобља у Подунављу. Освајањем су остварени стратешки интереси огромне империје. Рајна и Дунав чиниле су границу која је раздвајала римски од варварског света. Саме по себи моћне европске реке нису могле представљати сигурну заштиту, те се одмах приступа изградњи система војних утврђења и осматрачница дуж њихових обала. У Београду, односно римском Сингидунуму, на стратешки веома повољном месту, данашњем Калемегдану, убрзо је поникао војни логор, који ће у време цара Трајана (98 - 117. године) бити опасан каменим зидовима. После краћих боравака неколико легија, од краја I века па до хунског разарања и краја антике на нашем тлу, 441. године, у логору ће боравити IV Флавијева легија. У суседном Виминацијуму (данашњи Костолац) била је смештена VII Клаудијева легија. Присуство две легије кроз читав период антике на малој удаљености, у једном региону, говори о значају и важности путева и рудних богатстава које су легије контролисале. Војни пут (via militaris) који је повезивао западне и источне делове Царства, пролазио је кроз Сингидунум и Виминацијум и долином Велике Мораве ишао ка Нишу. Врло значајан путни правац био је ток Дунава који је водио ка римским градовима на обали Црног мора. Легија IV Флавијева је контролисала руднике на Космају а VII Клаудијева рудна богатства Бора и Мајданпека. Истичемо ове околности битне са становишта економије, раста и трајања Сингидунума, пониклог уз велики војни логор. Облици градског живота са градском управом и свим оним погодностима које је град пружао својим житељима осведочени су многобројним налазима материјалне културе.

Уз војни логор на Калемегдану настало је језгро римског града Сингидунума. У протеклих век и по, колико се дуго чине забелешке и записују подаци о налазима из античке прошлости Београда, констатовано је да је римски Сингидунум покривао простор данашњег ужег централног дела града, правцем од Калемегдана ка данашњем Тргу Републике и здању Савезне скупштине. Обиље налаза предмета из времена живота римског Сингидунума употребљено је златним, сребрним и бронзаним новцем. Новац се најчешће налази у остацима грађевина, у гробовима као прилог уз покојника (познате су нам локације три римске некрополе), и у посудама као скривено благо, чији је похрањивач у ратном вихору нестао, а тајну где је новац покопао ником није открио. Једна од највећих остава римског сребрног новца (2810 денара и антонинијана) откривена је у улици Цара Уроша.

Основ економике и раста Сингидунума кроз период римске управе налазимо у стационирању IV Флавијевог легије на Калемегдану. Добре плате легионара условиле су развој занатства и свих погодности које су учиниле могућим настанак и развој урбане конгломерације. Кроз Сингидунум су поред војних трупа пролазили и трговачки каравани – роба. Сингидунум је био погранични град Римске империје, који је лежао на траси моћне речне комуникације – Дунава. У том светлу треба посматрати и његов положај унутар огромног Римског царства, пре свега као важан стратегијски пункт, у којем ће и касније, кроз векове, присуство војних снага осигуравати његов опстанак.

С правом се констатује да је оптицај римског новца у Сингидунуму био веома висок и фреквентан. То убедљиво показују налази до којих и данас тако често долазимо. Заступљене су мање више све врсте новаца из свих ковница, које се почев од половине трећег века оснивају широм Римског царства. У Сингидунуму је присутан и новац који су ковали поједини градови. Ту врсту новца ми називамо аутономним или локалним ковањима. Свака од тих локалних ковница издавала је новац уз одобрење самог цара, који је у потпуности био уклопљен у целокупни монетарни систем, како метрички тако и иконографски. Ковани су

нижи номинали у бронзи, а на аверсу се скоро увек јавља лик и натпис цара. У источном делу Царства, захваљујући хеленистичкој традицији, налазио се већи број градова који кују, условно речено, свој новац и кроз римски период. Чести налази новца понтских и малоазијских градова у Београду, особито града Никеје – регрутног центра у Битинији, доводе се у везу и са присуством занатских производа из источних крајева, који су препознатљиви у инвентару досадашњих налаза на археолошким локалитетима. Од четрдесетих година трећег века прилив новца понтских и малоазијских градова је сасвим потиснут. Доминантно место преузимају емисије локалног новца из Виминацијума, чије се емитовање одвија од 239. до 254/5. године.

Опалу моћ Римске империје, нарушавану дезинтегративним процесима и све чешћим налетима популација изван римске цивилизације, пратили су пад економије, кидање путних и трговачких комуникација. Упад Хуна 441. године под вођством Атиле, са разарањем многих градова и утврђења у Подунављу, представљао је крај античког, односно римског Сингидунума.

9 ВЕСПАЗИЈАН (69 - 79)
Ауреус, злато,
теж. 7,20 гр,
R 18 мм, И.б. 2118

На аверсу (предња страна новца) видимо цареву овенчену главу коју прати натпис [IMP C] VESPASIAN [VS AVG]. На реверсу (полеђини новца) представљен је бог рата Марс са копљем и трофејом (заплењеним оружјем противника) у рукама, а около је натпис MA [RS] - CONSERV [AT]. Ауреус, златник, био је највећа новчана јединица. Вредност других новаца, сребрних и бронзаних, одређивана је према њему. Кроз период прва два и по века Царства, док сребрна монета денар није почела да опада кварећи своју ковину, један ауреус вредео је колико 25 денара. Његова тежина износила је до краја другог века 7,40 гр, то јест 1/45 део римске либре (327,45 гр). Током трећег века тежина ауреуса опада док је не стабилизује Диоклецијан (284 - 305) на 5,56 гр (1/60 део либре). Једна мања остава од 12 новаца која садржи и златник цара Веспасијана нађена је у XIX веку код Батал Џамије, данас зграде Савезне скупштине.

ДОМИЦИЈАН (81 - 96)
Сестерцијус, месинг,
теж. 25,70 гр,
R 34 мм, И.б. 1100

10

На аверсу је представљен портрет цара овенчене главе. Около је натпис CAES DIVI AVG VESP F DOMITIANVS COS VII. На реверсу је представљен бог рата Марс са копљем и трофејем, лево и десно S - C. Монетарном реформом на почетку своје владавине (23 г. ст.е.) цар Октавијан Август увео је више реда у ковања од неплеменитих метала. Сва та ковања стављена су у надлежност сената, те на њиховим реверсима налазимо скраћеницу S - C што значи Senatus consulto = по одлуци сената. Сестерциј је био најтежи и највреднији (27,28 гр). Половина сестерција био је дупондиј (12,5 гр), од бакра су ковани ас (10,5 гр) и нижи номинали тријенс и квадранс. Када је почело опадање (кварење) сребрног новца, смањује се и тежина новца од неплеменитих метала. А када сребрни новац опадне до те мере да је у себи са све посребрењем садржавао само 3 - 4% сребра, сенатска ковања ће се драстично смањити и 70-их година III века сасвим престати да емитују. Сестерциј и дупондиј, новци већег промера, пружали су изванредне могућности за исказивање пропагандних порука царева, што су они и чинили.

11 | ТРАЈАН (98 - 117)
Денар, сребро,
теж. 2,95 гр,
R 19 мм, И.б. 884

Врло често римски цареви обележавају своје победе тако што уз своје име стављају и име побеђеног или освојеног. Читајући пажљиво натпис на аверсу IMP. TRAIANO. AVG. GER. DAC. P. M. TR. P. то можемо видети и на о овом примеру. Он нам саопштава да је цар покорио Германију и Дакију, те је уз своје име додао епитете Трајан Германски (Germanicus) и Дачки (Dacicus). Полазећи у освајање Дакије цар Трајан је у два маха прошао и кроз антички Сингидунум. Савлађујући теснаце Ђердапа кроз стене је просекао пут, а изградио је и мост преко Дунава за своје трупе. На реверсу читамо COS V PP SPQR OPTIMO PRINC са персонификацијом Еквитас, која седи и држи вагу и рог изобиља. Сребрни денари су у почетку тежили око 3,4 гр (1/96 римске либре).

ГОРДИЈАН III (238 - 244)
Велика бронза, локално ковање,
Виминацијум, теж. 16,59 гр, R 31 мм,
Збирка Св. Душанића, И.б. 157

12

Отварањем ковнице локалног новца у Виминацијуму 239. године, бронзани новац из других градова Царства готово сасвим је потиснут са тржишта Сингидунума. Преовладао је новац Виминацијума, кован у три номинала, који по тежини треба да одговара тадашњем сенатском сестерцију, дупондију и асу. Ово је била једина ковница у античко време на територији данашње Србије. Коју годину касније овде ће деловати и царска ковница. На аверсу нашег примерка околу бисте цара пише IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG. На реверсу, у централном делу, видимо младу жену која стоји, персонификацију провинције Мезије. Лево од ње је бик, симбол VII Клаудијеве легије стациониране у Виминацијуму, а десно лав, симбол IV Флавијеве легије стациониране у Сингидунуму. Натпис нам говори још више: P M S C O - L VIM, што значи Provincia Moesia Superior Colonia Viminacium. У одсечку стоји AN III, што значи да је овај примерак кован треће године локалне, виминацијумске ере, која је почињала октобра 239. године. Тако знамо да је он искован 242/3. године, а тај податак, за тако далеко време, археолозима и историчарима античког света је од великог значаја. Виминацијумски новац је кован до 254/5. године, укупно 16 година локалне ере.

13

ГАЛИЈЕН (253 - 268)
Квинар ауреус, злато, теж.
1,61 гр, R 18 мм,
И.б. 231

На аверсу тече натпис GALLIENVS AVG, попрсје цара је под оклопом а глава му је овенчена лавровим венцем. На реверсу се уз натпис SECVRIT PERP[ET] налази и персонификација вечне сигурности и безбедности, Секуритас, у виду жене која стоји ослањајући се на стуб и држи скиптар. Новац је откован у ковници у Риму, а пронађен је у ул. Краља Александра у Београду, у једној римској гробници. Интересантност и значај овога новчића стоји у чињеници да овакав примерак није забележен у литератури. Реверсни садржај са поменутиим натписом и ознаком радионице Н, римске ковнице тога времена, казује да је овај примерак хибридни, и да је за његов реверс могао послужити калуп једног другог номинала, сребрног антонинијана.

САЛОНИНА (253 - 268)
Антонинијан, бронза и
посребљење, теж. 2,30
гр, R 21 мм, И.б. 9433

14

На аверсу је, уз царичин лик, и натпис SALONINA AVG, док на реверсу видимо богињу огњишта Весту како седи на трону, а около је натпис VESTA. По вршку дијадеме на врху главе Весте, својствене владаркама, она се идентификује са царицом Салонином, женом цара Галијена. У десној руци Веста, односно царица, држи крст са крацима представљеним у облику тачака. У левој руци јој је скиптар на чијем је врху формиран још један крст. Ово је за сада јединствен новац, где се по први пут на једном званичном документу, што новац јесте, приказује хришћанско знамење – крст. Искован је 265. године, у времену након Галијеновог едикта о верском миру из 261., педесетак година пре доношења Миланског едикта о признавању хришћанске вере. У литератури није забележен овакав новчић. Откривен је у близини Београда, у Добановцима.

- 15 | ПРОБ (276 - 282)
Антонинијан, бронза - посребљење,
теж. 3,20 гр,
R 23 мм, И.б. 383

На аверсу је лик цара са зракастом круном као пратећим елементом ове врсте новца и натписом IMP C M AVG PR-OBVS AVG, док му је попрсје под китњастим огртачем испод којег се назире оклоп. У десној руци држи скиптар са орлом на врху. Реверс носи натпис ROMAE AETERNAE са Ромом која седи у храму, у десној руци држи Викторију, богињу победе, у левој скиптар. Слова у одсечку означавају римску ковницу (R) и погон у оквиру ње (S). Антонинијани цара Проба поседују квалитетно посребљење. Његова ковања показују уједначеност тежина новца, који излази из великог броја царских ковница, што потврђује централизацију и дисциплину огромног монетарног система Римског царства.

- 16 | ЈУЛИЈАН, цар узурпатор (283 - 285)
Ауреус, злато,
теж. 5,00 гр,
R 21 мм, И.б. 2437

У војно политички немирном времену 283. године, Јулијан Панонски узурпирао је трон и прогласио се царем. Одмах је почео ковати свој новац оглашавајући на тај начин себе као новог цара. Али, његова власт се није простирала даље од провинције Паноније. Имао је у својим рукама ковницу новца у Сиску (Siscia) и издао је само једну серију златног новца. На аверсу уз бисту цара узурпатора читамо његово име IMP C IVLIANVS P F AVG. На реверсу имамо натпис LIBERTAS PVBLICA и њену персонификацију у виду младе жене која стоји држећи у десној руци кесу, и у левој рог изобиља.

ДИОКЛЕЦИЈАН (284 – 305)
Фолис, бронза,
теж. 8,30 гр, R 28 мм,
И.б. 1331

17

На аверсу је овенчена глава цара, околу тече натпис IMP C DIOCLETIANVS P F AVG. На реверсу је представљен Геније (дух) римскога народа у виду младог човека који држи патеру и рог изобиља, уз натпис GENIO POPVLI ROMANI и ознаку ковнице *SIS (Сисак). Империју, урушених институција и пресахле моћи, у живот су вратили војнички цареви илирског порекла: Клаудије Готски, Аурелијан и Проб. Они су у великој мери омогућили Диоклецијану да реформише државно устројство засновано на систему принципата. У управном смислу он је поделио Царство на четири дела којима су управљали два августа и два цезара. Систем који је створио Диоклецијан називамо тетрархија. Године 294. извршио је монетарну реформу, на којој ће се, уз мале измене и модификације, заснивати даље новчарство Царства. Уз стабилизацију златног ауреуса и увођење сребрног аргентеуса, уведен је и бронзани новац nummus, који ми називамо фолис (по кесама у којима је био пакован у ковницама пре дистрибуције). Фолис је кован у свим ковницама широм Царства.

У новчани систем Римског царства солид (solidus) је увео цар Константин Велики 309. године. Његова тежина од 4,55 гр (1/72 део римске либре) није се кроз векове мењала. Солоид је у потоњим временима постао стандард златног новца који ће следити и Византија. У раном периоду ковања носио је као гаранцију исправности каткад римску цифру LXXII, или једно ОВ (што може бити грчки број 72, или скраћеница за obrussa = на ватри пробан). Наш примерак је вредности 1,5 солида. На аверсу уз бисту цара читамо IMP CONSTANTINVS MAX AVG, а на реверсу је дата представа бога Сунца, Сола, коју прати натпис SOLI INVICTO COMITI. Ознака ковнице је SIS (Сисак). Овај златник, натписом величајући бога Сола, указује на стање званичне религије Царства у тренутку ковања (317. год). Хришћанство ће практично постати државна религија тек након Никејског сабора 325. године који је најавио и отворио сам цар Константин. Новац је откривен у селу Ушћу код Обреновца у оквиру једне мање оставе златника.

ВАЛЕНТИНИЈАН (364 - 378)
Солид, злато,
теж. 4,51 гр,
R 22 мм, И.б. 21781

19

Овај солид цара Валентинијана, упркос тешкоћама и све чешћим налетима варварских народа на границе Царства, указује на солидност ковања златног новца. На аверсу читамо име цара DN VALENTINI-ANVS PF AVG и видимо његов лик на чијој је глави дијадема, док му је погрсје под оклопом и огртачем. На реверсу је представљен цар као обновитељ државе, на шта указује и натпис RESTITVTOR - REI PVBLICAE. Цар у десној руци држи лабарум са христомом, а у левој Викторију на глобу која га овенчава. У одсечку стоји SMNI (ковница Никомедија).

ВАЛЕНС (364 - 378)
Силиква, сребро,
теж. 1,80 гр, R 17 мм,
И.б. 558

20

На сребрном новцу позног Царства, који се кује сасвим ретко, представљена је царева биста око које тече натпис DN VALEN-S P F AVG. На реверсу видимо Рому која седи на трону високог наслона и држи Викторију на глобу и скиптар, а прати је натпис VRBS – ROMA, и ознака ковнице TRPS (Трир). Цар Константин је 324. године увео сребрну силикву од 2,60 гр, чија тежина убрзо опада. У другој половини IV века запажено је мало живље ковање ових номинала. Из тог времена потиче и овај примерак.

НОВАЦ ИЗ ВРЕМЕНА ВИЗАНТИЈЕ

крај V - почетак XIII века

Кроз период миленијумског постојања Византијског царства, Београд је, као погранична област, делио судбину моћне царевине. После разарајућег упада Хуна 441. године, када су разорени многи градови и утврђења у Подунављу, опустео је и антички Сингидунум. Постепена консолидација византијске управе, после вала сеобе народа током петог века, учинила је да се успостави војна и цивилна контрола на северном дунавском појасу њене границе. У готово једанаест векова трајања овога Царства, баштиника античке и хришћанске културе, трајаће и ковање новца. То је за новчарство једног државног система веома дуг временски период, који је праћен низом промена, друштвених и економских. Све те промене су се одражавале и на њиховом новцу.

У државно политичком смислу Византија је настала 395. године, када је Римско царство подељено на Западно (трајало до 476. године), и Источно, односно Византију (освојену од Турака коначним падом Цариграда 1453. године). Кроз читав пети век новчарство оба дела Царства остало је на традицији и наслеђу Рима. Златни новац, то јест солид (solidus), кован је од квалитетног злата, док је сребрни сасвим ретко издаван. Под тешким неприликама средином петог века, и ударцима варварских налета на оба царства, издавање бронзаних новаца је сасвим опало. Настављено је ковање по тежини и промеру сасвим малих комада, званих нумији (nummi), чија је тежина износила око 1 грам.

Новчану блискост и повезаност подељеног Царства прекинуо је византијски цар Анастасије I (491 - 518). Он је 498. године извршио корениту новчану реформу уводећи нову бронзану монету – фолис. У почетку је тежина овога

новца износила око 9 грама, да би се убрзо повећала до читавих 22 грама. Новоуведени номинал, фолис, неуобичајено велике тежине за ондашње бронзане новце, великог пречника, био је радо прихваћен и цењен. На његовом реверсу стајало је слово М, то јест грчка бројчана ознака за број 40 (нумија). Ковани су и деривати фолиса, такође са бројчаним ознакама вредности: К (20 нумија), I (10 нумија), Е (5 нумија), а понекад, додуше ређе, вредности су биле означене и римским цифрама. Почетак Анастасијеве реформе може се узети као почетак готово хиљадугодишњег византијског ковања новца. Златни новац, солид, просечне тежине 4,5 грама остаће новац највише вредности. Коваће се и мањи златни номинали, тежине половине и трећине солида, чији су називи били *semis* и *triens*. Према солиду формираће се вредносни односи свих осталих сребрних и бронзаних кованица.

У оживелим привредним токовима за владавине Анастасија I, и нарочито током Јустинијанове обнове у првој половини шестог века, новоуведени бронзани номинали доспевају на прометно тло византијског Сингидунума. Читав систем римских утврђења на Дунаву, која су страдала или била напуштена током петог века, цар Јустинијан I је обновио, укључујући и војни логор на Калемегдану. Његови габарити били су нешто мањи од оних које је имао у време доминације Рима. Као средиште византијске војне силе у наредним деценијама, Сингидунум је представљао значајан одбрамбени пункт северне границе и место са којег су се могли пратити и контролисати покрети варварских народа. Напореда са обновом одбрамбене моћи, обнављао се и цивилни живот. Оживљавају и трговина и занатство, што делом потврђује и присуство новца шестог века из готово свих ковница.

Почетком VII века, у време цара Ираклија (610 - 641), у Подунављу се насељавају словенска племена а међу њима и Срби, чије се присуство у области Београда први пут помиње око 630. године. У писаним изворима први пут се словенски назив нашега града – Београд спомиње 878. године.

Период IX-X века, када овим подручјем доминирају Бугари, по питању новчарства, и даље обележава циркулација превасходно византијског новца.

Доласком и насељавањем Угра на панонски простор угрожаване су северне границе Византије. Читав XII век обележен је борбама за превласт у Подунављу. Боравак самог цара Манојла Комнина (1143 - 1180) у Београду 1151. године, и битке које је са Угрима водио у Срему, говоре о значају овога простора за читаво Царство. Напуштањем Београда и српског дела Подунавља крајем XII века, византијска управа се овде више неће вратити. Ипак, византијског новца овог раздобља на територији Београда има, и бронзаног и златног. Тај новац је чанкастог облика. Забележени су, али не увек и сачувани, налази од по неколико хиљада комада таквих бронзаних новаца. Управо овако велики скупни налази – оставе, сведоче нам о немирним временима током којих су биле похрањене.

21 АНАСТАСИЈЕ (491 – 518)
Фолис, бронза,
теж. 19,5 гр, R 35 мм,
И.б. 6 (остава П)

У Анастасијево време Београд је чврсто у рукама Византије, северна граница Царства је контролисана, а од времена цара Јустинијана I почеће и обнова важних стратегијских пунктова. Присуство војске повољно је утицало на то да занатство и трговина оживе, што је приметно по откривеним примерцима новца Анастасија и потоњих владара VI века. Година 498. се може схватити као почетак византијског новчарства, када Анастасије монетарном реформом и издавањем новог бронзаног новца, фолиса од 40 нумија, прекида са традицијом оних ликовних представа које су неговане током Римског царства. На новцу се као преовлађујући појављују хришћански мотиви. На аверсу овога фолиса је царева биста и око ње тече натпис DN ANASTA-SIVS PP AVG, а на реверсу у средини стоји једно велико М (= 40 нумија), крст, две звезде и слово В као ознака серије. У одсечку је ознака ковнице CON (Константинополис).

АНАСТАСИЈЕ (491 – 518)

Тријенс, злато,
теж. 1,38 гр, R 14 мм,
И.б. 236

22

Од 324. године уз златни новац – солид уведени су и нижи златни номинали, семис (1/2) и тријенс (1/3 солида). Они се кују и у времену ране Византије. Тај однос задржао је Анастасије у оквиру своје монетарне реформе. На аверсу тријенса читамо DN ANASTA-SIVS PP AVG, натпис који прати цареву бисту. На реверсу видимо Викторију која корача и носи венац у једној, а глоб са крстом у другој руци, док је прати натпис VICTORIA AVGVSTORVM. У одсечку стоји CONOB (ковница Константинополис).

ЈУСТИНИЈАН I (527 – 565)

Солид, злато,
теж. 4,38 гр, R 21мм,
И.б. 2440

23

Цар Јустинијан сабрао је све римске и византијске државне законе до свога времена, и тај огромни корпус сачуван је до данас. Јустинијан је био и велики државник. За своје дуге владавине северне дунавске границе је учврстио, обновио је утврђења и дао полета нарушеној економији и новчаним токовима. Његов новац је често налажен у Београду. На аверсу овога златника је цар који држи крст, а околу тече натпис DN IVSTINI-ANVS PP AVG. На реверсу видимо фигуру Викторије у благом искораку, у десној руци јој је крст на дугој дршци, а у левој глоб са крстом. Натпис је VICTORI-A AVCCCS. У одсечку стоји CONOB (ковница Константинополис).

24 | МАВРИКИЈЕ ТИБЕРИЈЕ (582 - 602)
 Солид, злато,
 теж. 4,52 гр, R 21мм,
 И.б. 1014

На већем броју византијских новаца често се појављује комбинација латиничних и грчких слова на њиховим натписима, као и на овом примерку. На аверсу видимо цара спреда, на глави му је перјаница а попрсје је под оклопом. У десној руци цар држи глоб са крстом, у левој штит са представом коњаника. Около је натпис DN MAVRC-TIB PP AVI. На реверсу видимо Викторију која стоји, у десној руци држи дуг штап са христорограмом на врху, у левој јој је глоб са крстом. Около је натпис VICTORI -AVCCϞ. У одсечку је CONOB (Константинополис).

25 | КОНСТАНТИН VII и
 РОМАН II (945 - 959)
 Солид, злато, теж. 4,34 гр,
 R 21мм, И.б. 75

У релативној оскудици нижих бронзаних номинала и у нарушеној економији која прати Царство, кује се поуздан златни новац. На аверсу видимо бисте царева у чија се имена издаје новац како између себе држе дупли крст док на њиховим главама стоји по још један крст. Около је тешко читљив натпис. На реверсу овога златника је биста Христова са нимбом око главе, у левој руци Христос држи Јеванђеље. Натпис који тече около је IHSXPS REX REGNA TTCHM. Новчић је кован у Константинополису.

ВАСИЛИЈЕ II (976 - 1025)
Анонимни фолис,
бронза, теж. 10,20 гр,
R 27 мм, И.б. 2340

26

Период VII века обележен је аваро-словенским и персијским провалама. Економски и новчани токови сасвим су пресахли, и кроз читав VIII век Византија ће се суочавати са великом кризом. Златни новац је емитован, додуше у смањеној количини, али није мењао својства, није се кварио. Бронзани фолис доживљава више редукција, сасвим је опао у тежини а смањена је и његова продукција. У времену економског опоравка, под крај X века, за владавине цара Василија II почиње да се кује солидан бронзани новац тежине око 10 грама. Овај новац ће знатно допринети да се успоставе прекинути робноновчани односи. Наш примерак потиче са десне обале Дунава, ниже Београда. На аверсу је биста Христа са Јеванђељем у руци а лево и десно од њега IC-XC. Около тече атпис +EMMA-NOVNA. На реверсу је преко целог поља исписано IhSCS / XPISCHS / BASILEV / BASILE

27 | МАНОЈЛО КОМНИН (1143 - 1180)
Номизма, електрум,
теж. 3,95 гр, R 28 мм,
И.б. 2975

Под крај XI века у византијском ковању долази до промена. Златник добија назив номизма, постаје чанкаст, и најчешће се кује у електруму (мешавина злата и сребра). Почињу да се кују и чанкасти бронзани новци, и тај облик ће бити основно обележје византијског новца од XI до XIII века. Током XI и XII века чести су сукоби Византије и Угарске које се боре за превласт у Подунављу. У време цара Манојла Комнина београдска тврђава је обновљена, проширена и попуњена великим бројем војника. Сам цар је два пута боравио у граду а ратне операције је пренео на Земун и Срем. Из тог времена као одраз нестабилности које рат носи потиче и неколико великих налаза, остава чанкастог новца. На аверсу ове Комнинове номизме видимо цара и Св. Теодора како стоје један поред другог. Они између себе држе крст са две пречаге, који је ослоњен на глоб. На реверсу је представљен Христос који стоји и десном руком благосиља, а у левој држи Јеванђеље. Лево и десно од главе Христове је натпис IC-XC.

УГАРСКИ НОВАЦ

ХІІІ век - 1521. године

Кроз дужи средњовековни период Београд је био угарски град. Рано Угарско краљевство, особито у другој половини ХІІ века води огорчене борбе са Византијом за превласт у Подунављу, чија је истурена мета, као византијско утврђење, био Београд. Византија се повлачи, и Београд око 1230. године постаје угарски. Са малим прекидима, 1284 - 1319 и 1403/4 - 1427. године, биће под српском влашћу. У угарским рукама остаје све до времена турског освајања 1521. године.

Угарско присуство, до времена када су половином ХV века отпочеле борбе и припреме за одбрану града од Турака, није оставило великога трага на урбаном плану града. По налазима новца угарских краљева, којих је доиста мало, или су сасвим изостали, намеће се исти закључак. Угарско присуство у областима јужно од Саве и Дунава на терену се може делимично повезати са топонимима мађарско гробље (Лајковац, Смедерево, неколико на територији Обреновца), али не и хронолошки одредити.

Угарска почиње да кује свој новац врло рано, већ под својим првим краљем Стефаном (1000 - 1038), родоначелником династије Арпадовића, чији су владари на угарском трону остали пуна три века, до 1307. године. Угарски новац кован је, са малим изузетцима, превасходно у сребру. Почетну серију представљали су динари, тежине око 1,3 гр. Типолошки, њихов број се увећава, а убрзо се јављају и издања новаца нижих вредности, такође у сребру, обола и полудинара (0,5 - 0,6 гр). Оболи и полудинари владара из династије Арпадовића откривени су у великом броју на теренима у Земуњу. На онима, краљева Коломана (1095 - 1114), Стефана II (1114 - 1131) и Беле II (1131 - 1141), на реверсу

у виду зареза срећемо испис LADISCLAVS RE(X). Нису изостали ни налази примерака осталих угарских краљева. Тако велик број и близина налаза обола ових краљева, дају основа за мишљење да је тај новац био присутан у мањем обиму и у Београду.

У угарском новчарству врло је интересантна појава бронзаних скифата, новца чанкастог облика, које је ковао краљ Стефан IV (1162 - 1163). Ови скифати по свом облику и ликовним решењима слични су оновременим византијским скифатима. Та појава је разумљива, будући да је византијски цар Манојло I Комнин помогао Стефану IV да 1162. године узурпира угарски трон.

Са краљем Робертом Анжујским (1307 - 1342) отпочиње једна нова етапа у угарском новчарству која ће потрајати до угарског пораза од стране Турака на Мохачу 1526. године. Он издаје већи сребрни номинал категорије гроша, и започиње ковање златног новца. То су били златници ковани директно по узору на флорине Фиренце, шта више идентични њима, са додатком имена краља Роберта.

Златници угарског краља Сигисмунда (1411 - 1437) обогаћени су симболима Бранденбурга (орао) и Бохемије (лав), области под његовим троном. Угарски новци између 1446. и 1453. године носе име Јована Хуњадија, у народним песмама познатог под именом Сибињанин Јанко. Натпис GU-BERNATOR UNGARIE, означава његов положај гувернера Угарске, као регента за малолетног Ладислава V, који ће на престо ступити 1453. године. На новцу Матије Корвина (1458 - 1490) појављује се представа Богородице коју прати натпис Patrona Ungarie. Ова представа се касније појављује и на златницима Владислава II (1490 - 1516), за чије владавине се први пут отпочиње и са ковањем угарских талира.

После угарског пораза на Мохачу 1526, и пада Будима под Турке 1541, угарска краљевска круна уступа се Фердинанду I (1526 - 1564), надвојводи Аустрије. Због тога ћемо аустријске и угарске новце који се кују у новонасталој унији, после 1526. године, приказати у оквиру наредног поглавља које обрађује новац турског периода, као валуту државе која је у то време владала простором данашњег Београда.

КОЛОМАН (1095 - 1114)
Обол, сребро,
теж. 0,60 гр,
R 12 мм, И.б. 8655

28

Около крста са зарубљеним крацима стоји име владара са словима у облику зареза + C-AL-M-N. На наличју је такође представљен крст са тачкама међу крацима, а у облику зареза тече натпис +LADISLAVUS RE.

БЕЛА II (1131 - 1141)
Обол, сребро,
теж. 0,37 гр, R 11 мм,
И.б. 8660

29

Три крста раздвојена су полукруговима у средини, између њих је тачка. На полеђини новца крст је у кружном, плитко наглашеном пољу. Около је натпис у виду зареза, али је потпуно нечитак.

- 30 СТЕФАН IV (1162 - 1163)
Скифат, бронза,
теж. 3,50 гр,
R 26 мм, И.б. 8665

На угарски трон Стефан IV ступа 1162. године уз обилату подршку византијског цара Манојла I Комнина. Та помоћ као да се огледа и у овом чанкастом новцу који Стефан IV издаје под директним утицајем, тачније као копију, византијских скифата онога времена. На аверсу су представљени Бела II и Стефан IV како седе сваки на свом трону и у рукама држе по мач и крст са глобом док около иде натпис REX BELA-REX STS уз ознаку III у одсечку. На реверсу је Богородица са Христом која седи на трону, са обе стране главе јој је по један крст уз натпис SANCTA-MARIA.

- 31 БЕЛА IV (1235 - 1270)
Динар, сребро,
теж. 0,72 гр,
R 14,5 мм, И.б. 8741

На аверсу је представљена куна у трку на лево између две звезде, као обележје Славоније, а натпис около представе је MONETA + REGIS P SCLAVONIA+. На реверсу се са обе стране дуплог крста налазе две крунисане главе окренуте једна ка другој, а изнад њих су са једне стране звезда а са друге полумесец.

СИГИСМУНД (1387 - 1437)
Дукат, злато,
теж. 3,35 гр, R 20 мм,
И.б. 566

32

Немачко-римском цару Сигисмунду 1411. додељује се и угарски трон. На аверсу овог угарског златника представљен је штит около кога је натпис +SIGISMVNDI · D · G · R · VNGARIE. На реверсу је Св. Ладислав који стоји и у десној руци држе секиру док му је у левој глоб са крстом. Около представе је натпис · S · LADISL · AVS · REX.

МАТИЈА КОРВИН (1458 - 1490)
Дукат, злато,
теж. 4,00 гр, R 21 мм,
И.б. 2193

33

На аверсу новца представљен је штит са хералдичким знацима а по рубу је натпис +MATHIAS · D · G · R · VNGARIE. На реверсу видимо Св. Ладислава који стоји, у десној руци му је високо уздигнут мач а у левој глоб са крстом на врху уз натпис · S · LADISL · AVS · REX.

СРПСКИ СРЕДЊОВЕКОВНИ НОВАЦ

XIII – XV век

Први пут у рукама једног српског владара Београд се нашао 1284. године, када је угарски краљ Ладислав IV дао област данашње северне Србије са Београдом на управу краљу Драгутину. Сестра краља Ладислава IV, Каталина, била је жена нашег краља Драгутина (краљ Рашке 1276 - 1282, владар Срема 1284 - 1316. године). Седиште Драгутиново било је у Дебрцу. За његово управно подручје, које је покривао сопственим новчаним издањима значајан је податак да је располагао рудокопима на Руднику, где је имао и ковницу новца. Неколико година након Драгутинове смрти, 1319. године Мађари поново преузимају његову управну област са Београдом.

Готово читав век касније, у периоду од 1403/4. до 1427. године, Београд је поново у рукама једног српског владара, деспота Стефана Лазаревића (кнез 1389 - 1402, деспот 1402 - 1427. године) који је из Крушевца престоницу преселио у Београд. По Деспотовој смрти 1427. године, а по уговору направљеном у Тати, Београд је враћен Мађарима. Деспот Ђурађ Бранковић, сестрић деспота Стефана, престоницу смешта у новоизграђени и утврђени град Смедерево.

Први рашки владари, почев од великог жупана Стефана Немање (1166 - 1195. године), ширили су своју државу на рачун Византије, у чијем су се државном оквиру налазили. Новац нису ковали.

Краљ Радослав, најстарији син Стефана Првовенчаног, први кује новац. Био је ожењен Аном, кћерком епирског цара Теодора I. Његов новац је био кован у сребру и бакру чанкастог облика, типолошки истоветан са ондашњим византијским новцем. Овај новац је редак и неће утицати на каснија издања рашких владара, која ће се убрзо у бољим

околностама појавити, а типолошки и метролошки следиће млетачки матапан. Српски средњовековни владари нису ковали златне новце.

Стефан Урош I (краљ 1243 - 1276. године) био је најмлађи син Стефана Првовенчаног из брака са Аном Дандолом, ћерком млетачког дужда. Урош I био је ожењен Јеленом Анжујском. Развио је привреду своје земље, а довођењем саских рудара убрзао је развој рударства и трговине. Сребро је постало, а и остаће, главни извозни артикал у рашкој држави. Урош I је ковао сребрни новац типолошки у потпуности сличан млетачким матапанима. Уместо натписа DVX (дужд), који стоји на млетачким матапанима исписан дуж дршке заставе коју светитељ предаје владару, на Урошевом новцу, и истом типу каснијих краљева, стоји REX (краљ). Урошев новац не може се са сигурношћу издвојити из новчане масе његових синова, Драгутина и Милутина. Сматра се да Урошу припада врста матапана са именом STEFANVS. На основама ковања Уроша и његових синова, коваће и потоњи рашки владари, уводећи нове представе на новим издањима све до пада Деспотовине Србије (1459. године).

Кроз период од скоро два и по века ковања, то јест постојања српске средњовековне државе, евидентиран је велики број разноврсних типова, односно представа на новцу. У раном краљевству доминира представа владара, који је гологлав или са круном на глави, како прима крст или заставу од Св. Стефана. На полеђини новца имамо Христа који седи на престоу високог наслона са Јеванђељем у руци. На једној врсти Драгутиновог новца, краљ на престоу држи мач на крилу и скиптар са крстом у десној руци (представа која ће се касније поново ковати). На једној другој врсти, такође Драгутиновог новца, први пут се појављује име краља исписано ћирилицом: СТЕФАН РАБЊ ХУО. На крунидбеном новцу краља и цара Душана (1331 - 1355), који је проглашен за цара 1345. године, а крунисан годину дана касније у Скопљу, представљена су два анђела, лево и десно од његове главе, који га крунишу. Ово је посебно интересантна појава, похвална за цара Душана са гледишта пропаганде на новцу. Представе на овом крунидбеном Душановом новцу виђене

су већ на раним византијским издањима, где две Викторије крунишу цара, дају му моћ и овенчавају га непобедивошћу. Понављањем овог мотива цар Душан исказује своје намере: обновити Византију и бити њен цар. Душан је издао мноштво новчаних типова. На неким, све чешће, видимо царицу где стоји заједно са царем уместо светитеља. Појављује се и мотив цара на коњу што представља победничку симболику, а експлоатишу се и разни флорални орнаменти. Цар Душан уводи и ситнији номинал са разноврсним представама, тежине око 0,70 грама.

Разноврстан је и новац деспота Стефана Лазаревића који је, за релативно кратко време после Косовског боја, успео да консолидује опште прилике у држави и створи услове за културни успон. Стабилизација се опажа и на новцу, он је леп и разноврстан, тежина се уравнотежује (око 1 грам). Познато је преко 70 његових врста новца. Мотиви и представе на њима су разни. Врло често на предњој страни стоји испис деспотове титуле и имена.

На тлу Београда до сада је откривено више примерака новца скоро свих српских средњовековних владара. Делом су то налази у оквиру скривеног па заборављеног и напуштеног блага од стране оног који га је склонио (оставе), а делом и појединачни налази.

- 34 СТЕФАН УРОШ I (1243 - 1276),
краљ Рашке
Динар, сребро, теж. 1,75 гр,
R 20 мм, И.б. 406

Краљ Урош I кује своје серије сребрног новца по угледу на венецијанске матапане. Био је у родбинским везама са млетачким дуждом Дандалом. Ако се уз то има у виду и живи интерес Млетака за богате рашке рудокопе, одлука да се кује по узору на млетачке новце може се схватити као одговор потребама трговине. Владавину Уроша I карактерише развој привреде. Он је у своју државу довео саске рударе што је допринело развоју рударства и трговине. За кратко време Рашка је постала позната по најквалитетнијем сребру у Европи. На представљеном динару Уроша I, на аверсу видимо краља гологлавог и светитеља који држи заставу низ чију дршку тече натпис REX. Около је натпис VROSIVS - STEFAN. На реверсу је представљен Исус Христос који седи на трону с Јеванђељем на крилу.

- 35 ДРАГУТИН (1276 - 1282 и 1284 - 1316
као владар Срема)
Динар, сребро, теж. 2,10 гр,
R 21 мм, И.б. 2983

На аверсу владар стоји са круном на глави, у десној руци држи жезло са крстом; поред леве руке су два, а поред десне један крстић. Исписивањем натписа ћириличним (српским) писмом, СТЕФАН - РАБЪ ХѦО (Стефан раб Христов) исказана је управна и државна самосталност над повереном му облашћу Срема и северне Србије. На реверсу Исус Христос седи на престолу са наслоном и обема рукама држи Јеванђеље на крилу. Са обе стране престола је по један крстић.

МИЛУТИН (1282 - 1321), краљ Рашке
Динар, сребро,
теж. 2,15 гр, R 21 мм
И.б. 2539

36

Под краљем Милутином Рашка доживљава развој у сваком погледу. Шири свој простор на југ према Византији, а на северу припаја Браничево. Посебно су активни рудници Брсково, Ново Брдо, Рудник. Милутин спада у рашке владаре који су имали најбогатију градитељску делатност. Подигао је манастире Грачаницу, Бањску, Хиландар је из основе президан и друге. Његов новац је уједначен и солидне тежине (преко 2 гр). Милутин уводи нове типове, нове представе (фигура владара који седи) и нове натписе као VROSIVS REX, или STEFAN REX. Представљени динар има иста обележја која смо видели на Урошевом новцу (владар и светитељ), пропраћен је натписом: VROSIVS - S STEFAN. На реверсу представљен је Христос на трону са Јеванђељем на крилу.

37 | ДУШАН (краљ 1331 - 1345;
цар 1345 - 1355)
Динар, сребро, теж. 1,60 гр,
R 22 мм, И.б. 2998

За Душановог краљевања и царевања српска држава достиже највиши успон. Централни Балкан на југу све до Пелопонеза, био је у границама Душановог царства. Његове намере су биле да обнови Византијско царство и стане на његово чело. За своје владавине издао је многе типове новца у стотинама разних варијанти. Поред динара ковао је и полудинаре. Бронзане новце није издавао, што говори да малотржишни простор није био развијен. Представљени динар потиче из Душановог царског раздобља. На њему видимо владара на коњу као симбол победе, а у рукама су му жезло и крст. Прати га натпис С Ф Ђ – З Р (Стефан цар). На реверсу је попрсје Христа који благосиља, а у левој руци му је свитак. Лево и десно од Христове главе: IC - XC.

ЛАЗАР ХРЕБЕЉАНОВИЋ
(1371 – 1389), кнез српских земаља
Динар, сребро, теж. 1,25 гр,
R 18,5 мм – И.б. 9148

38

Наследник цара Душана, његов син Урош V, није одржао српску државу коју је захватио вал децентрализације. То управо казују ковања новца обласних господара, без обзира на то на који су начин право ковања добијали, или су га пак узурпирали. Кнез Лазар (conte, како стоји на једној врсти његовог новца) испољавао је претензије на наследство немањићског трона, по родбинској линији своје жене Милице. Издао је више врсти новца, ћириличног и латиничког исписа. На приложеном динару видимо владара са кнежевском круном на глави како седи на трону са жезлом и крстом у руци. Лево и десно од владара стоји натпис: К Н Е – З Ђ / Л А – З Р Ђ. На реверсу је приказан Христос на трону са Јеванђељем на крилу. Расцепканост државног простора српске државе олакшало је продор османлија на централни део Балкана, који је уследио после погибије кнеза Лазара на Косову пољу 1389. године.

39

ДЕСПОТ СТЕФАН ЛАЗАРЕВИЋ
(1389 - 1427)Динар, сребро, теж. 0,75 гр,
R 17 мм — И.б. 2554

Натпис на аверсу тече у два реда, у пољима крста: Д/Е/ СП/ОТ. На реверсу је Исус Христос који стоји у мандроли. У левој руци држи Јеванђеље на грудима а десном благосиља. Деспот Стефан Лазаревић деспотску титулу добио је 1402. године од византијскога цара у Цариграду. Годину дана касније, 1403/4. престоницу своје државе сели у Београд, који је добио на управу од Угара. Тада Београд по први пут постаје престони град једне српске државе. Деспот га је оживео у сваком погледу. За кратко време Београд је постао културно средиште. Деспотов двор, на данашњем Калемегдану, походе учени људи који се из Византије склањају од надируће турске силе.

40

ЂУРАЂ БРАНКОВИЋ
(1427 - 1456) деспотДинар, сребро, теж. 1,13 гр,
R 15 мм — И.б. 1317

На аверсу овога примерка у три реда исписано је: ГНБДЕ - СПОТЪ - ГИОРГЪ (Господин Деспот Ђурђе). На реверсу видимо лава окренутог на лево, амблем куће Вуковић - Бранковић, и натпис СМЕДЕРЕВО који означава место ковања новца. За скоро три деценије владавине Србијом, упркос тешкоћама са којима се суочавао, монетарна продукција деспота Ђурђа била је разноврсна и богата. На новцима се појављују и имена ковница као што су Рудник, Ново Брдо и Смедерево.

ДУБРОВНИК емисија
1372 - 1421. године
Динар, сребро, теж. 1,5 гр,
R 19 мм, И.б. 580

41

На аверсу је Св. Влахо, заштитник града, у бискупској одежди са ореолом око главе, који стоји и у левој руци држи дуг штап, а десном благосиља. Около је натпис A.S.BASIV-S.RAGVSII. На реверсу је представљен Христос у мандроли а лево и десно стоји ID - XD (слова су обрнута). Дубровник је са својим балканским залеђем вековима имао жив и плодан трговински промет. Под сам крај XIII века почиње да издаје свој новац, и он ће бити кован до 1803. године, када је Дубровачка република престала да постоји. Кроз дуги период ковања Дубровник је издао разне врсте новаца од којих у Београду срећемо динаре, полудинаре и динариће, али нису изостали ни талири.

На аверсу је представљен приказ где Св. Марко предаје заставу дужду низ чију дршку тече натпис DVX, а около стоји IO SVPANTIO - S M VENETI. На реверсу представљен је Христос који седи на трону, лево и десно IC - XC. Венеција, град - република (Млетачка република), никла је у IX веку и кроз дуг период постојања играла је важну улогу у трговинском промету балканског простора. Ковање новца започео је дужд Витале II Микијели (1156 - 1172) и оно ће трајати до 1797. године, када је Млетачку републику укинуо Наполеон Бонапарта. На новцима Венеције скоро увек је приказан Св. Марко, заштитник Венеције, који дужду предаје знамење власти, заставу са крстом као благослов Божји. Као резултат замашнијих трговинских трансакција на наше тле доспевају сребрни матапани и златни цекини. Као узор српском средњовековном новцу, почев од Уроша I послужили су матапани. Из налаза у Београду и његовој околини видно су заступљени и сребрни матапани и златни цекини.

ВЕНЕЦИЈА (Млетачка република),
Цекин, дужд Франческо Фоскари
(1423 - 1457), злато, теж. 3,41 гр,
R 20 мм – И.б. 74

43

На аверсу је представљен Св. Марко како предаје заставу дужду. Лево је натпис .S.M. VENETI, а десно FRAN. FOSCARI. На реверсу је Христос у мандроли који стоји и држи Јеванђеље у левој руци, уз натпис SIT.T.HPE.DAT. Q.TV REGIS ISTE DVCAT. Првобитно и уобичајено име овог златног новца било је дукат (према речи *ducatus* = војводство, како је стајало на новцу) а од 1284. године добија име цекин. Управо од те године почиње да се кује у палати (*la Zeccha*) по којој и добија име. У овој палати златни новци се кују до укидања Млетачке републике. Због чистоће злата цекин је дуго времена остао најцењенија монета на Балкану.

ТУРСКО РАЗДОБЉЕ 1521-1878

Новац Турске и европских држава

Падом у турске руке, 1521. године, Београд постаје важан и значајан турски војни и трговачки центар у подунавском региону велике Отоманске империје. Кроз читав период турске управе, која је била прекидана аустријским освајањима (1688 - 1691, 1717 - 1739 и 1788 - 1791. године), па све до дубоко у XIX век, када је 1878. године аутономна кнежевина Србија стекла пуну државну самосталност, турски новац у Београду је био присутан као платежно средство. Поред њега у овоме поглављу биће приказан и новац европских држава из истога периода, присутан како због трговине, тако и због кратких периода владавине Аустрије над Београдом.

У историју ковања новца Турска ступа касно, и издавање новца започиње тек султан Орхан (1324 - 1362). То је био ситан сребрни новац, акче или аспре. Акче су коване дуго времена, до 1839. године, у многим ковницама широм Османлијског царства. Први бакарни новац, мангир, кује султан Мурат I (1362 - 1389), знан нам са боја на Косову. И коначно, Мехмед II Освајач (1444 - 1446 и 1451 - 1481), освајач Константинопоља, Босне, Смедерева, почиње да кује златни новац под крај своје владавине 1478. године. Ковање у ова три метала трајаће кроз цели период монетарне активности Османлијског царства. Сходно привредним потребама и могућностима, уводиће се нови номинали и мењати њихове тежине. Турски новац кован је са исписима на арапском од почетка свог ковања па све до времена Ататурка, после Првог светског рата, када је уведено латинично писмо. Тако је он око шест пуних векова имао једнообразну форму. Ислам је забрањивао представљање људске фигуре и лика, те је орнамент, односно сам калиграфски испис, био

доминирајући на новцу. Исцртавање тугре са пуно детаља и финеса имало је функцију не само да велича султана, већ и да обесхрабри потенцијалне фалсификаторе. У суштини, турски новац је врло јасан, он садржи основне податке о томе ко га кује – име султана, титула, податак чији је он син, годину почетка владавине, и ковницу у којој се кује.

Стратегијски положај Београда наглашен ратним походима ка Европи, утврђењем на Калемегдану и присуством војне силе, убрзао је раст турског пограничног града, за кратко време прераслог у важно трговачко средиште Отоманске империје. Као такав пункт почео је да се развија и усмерава одмах након освајања и припајања Империји 1521. године. Само пет деценија касније, у путопису М.А. Пигафете са путовања у Цариград 1567. године читамо како је изгледао Београд. Он сликовито даје опис и положај утврђења, као да пред собом имамо неку од оновремених гравира. Али, његов се опис не завршава тиме, он иде даље, описује предграђе које се протеже ка обали Дунава, то јест град, цивилну област пуну турских, јеврејских и српских кућа, и многе дућане дубровачких и других трговаца. Било је то време које је претходило замаху великог везира Мехмеда Соколовића, који трасира процват града изградњом Безистана, Караван Сараја и других грађевина на Дорћолу. Београд се развија као занатски центар, пун производа који су опскрбљивали војску и задовољавали њене потребе. У време владавине султана Сулејмана I (1520 - 1566) у Београду почиње да се кује сребрни и златни новац (1562-1566). Познато је само шест примерака златног новца кованог у Београду у име Сулејмана I. Сребрни новац: акче, онлук и пара (мањих размера и тежине) кован је у Београду до 1640. године када су у Империји затворене скоро све ковнице осим оних у Цариграду, Багдаду и Каиру. Ковница у Београду је поново отворена 1649. године, а с делатношћу дефинитивно престаје 1687, годину дана пред аустријски поход на град. У времену своје продукције, у односу на ковнице у свом окружењу, београдска ковница је била најпродуктивнија.

Присуство Дубровчана у Београду, и пре појаве Османлија, познато је из сачуване архивске грађе у

Дубровнику и записа путописаца, али је осведочено и налазима њиховог новца из ширег временског распона. Неколико великих остава сребрног новца из околине Београда, у којима је заступљен новац више европских држава, садржи, поред дубровачког, обавезно и млетачки. Присутан је и златни новац других европских држава, можемо чак рећи у великим количинама. Посустали сребрни новац, то јест смањење количине сребра у турској акчи учинило је, врло брзо после Сулејмана I, да један златник вреди 200 и више акчи, а не 50-60 као раније. Била је то опомена да се пласман производа из Османлијског царства мора платити у чврстој златној и сребрној европској монети. Не сме се занемарити чињеница да се са простора османлијске Србије извозе многе сировине и вредности, особито кожа, вуна, пшеница. У великој мери тај се промет усмеравао ка Београду. Тако се у Турску, и сам Београд, уноси европски новац, од венецијанских златника, холандских (Утрехтска република), аустријских, угарских и пољских. Убрзо пристижу и сребрни талири који су, након открића Америке и приспећа великих количина сребра на европско тле, били масовно издавани од стране многих европских држава, државица, градова и владара. Присуство новца европских градова и држава тога времена забележено је и у време аустро-турских ратова, који су отпочели великим Бечким ратом 1683. године. Раздобље аустријске управе у два маха током XVIII века унело је на простор северних делова Србије и Београда, поред крупније, и ситнију бакарну монету, особито у времену масовне колонизације од 1717 до 1739. године. У том периоду аустријска власт утицала је на повећање промета са средњоевропским државама, а истовремено умањила присуство приморских (јадранских) трговаца. Ситнији аустријски бакарни номинали ће остати присутни у Београду и касније, у периоду вазалне Кнежевине Србије, па све до увођења и ковања српске монете. То је био резултат малограничног промета, блиских веза и утицаја аустријских и српских трговаца из суседне Хабсбуршке монархије. Веће присуство разних монета у турском Београду, особито оних нижих номинала, налагало је од XVIII века и повремено обнародовање курсних листа.

Већина турскога новца на изложби, као и приказаних у каталогу, потиче из збирке господина Слободана Срећковића. Господин Срећковић, у свету је један од најпознатијих и најпризнатијих познавалаца турскога новца, његове историје и монетарних токова. Овом приликом му се захваљујемо како на позајмљеноме новцу тако и на вишегодишњој плодној сарадњи са Музејом града Београда.

Новац Кнежевине Србије, кован у раздобљу које обрађује ово поглавље, биће приказан у наредном, јер његова појава ће већ навестити скору државну самосталност.

СУЛЕЈМАН I (1520 - 1566)
Султани (златник), злато,
теж. 3,45 гр, R 19 мм,
И.б. 10410

44

У кратком временском периоду, након 1521. године, Београд добија турско обележје и постаје важан војни и трговински центар. Ковница турског новца у Београду отворена 1562. ради са малим прекидима до 1687. године. Поред сребрних акчи ковница у Београду је током четири године, од 1562. до 1566., издавала и златнике у име Сулејмана I. Они су веома ретки и један од шест у свету познатих примерака овде презентујемо. На њему читамо (испис је на арапском) у преводу: *Султан Сулејман син Селима Хана, светла му победа била, ковано у Београд 926* (година по Хиџри). Име султана, чији је син, исказана жеља да му победа буде светла, место и време издавања, стоји на свим турским новцима исписано арапским писмом.

СУЛЕЈМАН I (1520 - 1566)
Акча, сребро, тежине акчи
крећу се у распону од 0,68 до 0,73 гр
Збирка Сл. Срећковића

45

Ковница новца у Београду, у којој је искована ова акча, била је врло продуктивна. Београд више није погранични град. На северу су била голема пространства под турском управом, Будимски и Темишварски беглербеглуци. Султан Сулејман I борави у Београду у два маха, а ту је и други у рангу везира, Мехмед Соколовић, чија је градитељска делатност осведочена у Београду. На приказаној акчи читамо на реверсу: *Ковано Београд 926* (по Хиџри).

46 | Фалсификована
акча из
1565. године
Збирка Сл. Срећковића

Реч је о оновременом кривотворењу, које се помиње и у ферману из тога доба (1565. год) - султанској писаној наредби. Фалсификати из времена оригинала неретко су данас и цењенији од узора по коме су настали. Овај примерак носи ознаку ковнице Београд.

47 | СЕЛИМ II (1566 - 1576)
Акча, искована у ковници
Сребреница
Збирка Сл. Срећковића

Када је Сулејман Величанствени умро у Сигету 1566. године, Мехмед паша Соколовић вешто је крио његову смрт. Пошло му је за руком да тело мртвога султана превезе у Београд где га је чекао његов син, будући султан Селим II. У Београду је 1566. године Селим II и проглашен султаном. Приказана акча кована је у граду Сребреници, покрај истоименог рудника, познатог од античких времена (Argentariae).

МЕХМЕД III (1595 - 1603)
Акча кована у
ковници Баналука
Збирка Сл. Срећковића

48

Акче са ознаком места ковања Баналука су веома ретке. Ковница је радила у време када је беглербег Румелије, заповедник европског дела Турске, био Мустафа, син Мехмеда Соколовића. Његово седиште било је у Бања Луци.

МУСТАФА I (1617 - 1622)
Онлук (десетак = 10 акчи),
кован у Београду
Збирка Сл. Срећковића

49

Поред акчи, најситнијег, али и доминирајућег сребрног новца империје, ковани су у појединим раздобљима и већи номинали. Онлук је вредео 10 акчи. У ковници у Београду, према једној аргументованој студији, исковано је 500.000 акчи. Нажалост, мали је број данас сачуваних, јер обичај је био да доласком на власт новог султана акче претходног буду претопљене.

50 | МЕХМЕД IV (1648 - 1687)
Пара (три акче),
кована у ковници у Београду
Збирка Сл. Срећковића

Турски назив пара, као појам ситног новца, задржао се је у нашој националној монети. Законом о сребрним новцима Кнежевине Србије из 1873. године за основну новчану јединицу узет је 1 динар, који се састоји од 100 пара. Од тада до данас, у свим државним творевинама никлим на државности Србије, динар је остао основна новчана јединица, коју чини 100 пара.

51 | СУЛЕЈМАН II (1687 - 1691)
Мангир (бронза),
кован у ковници Босна
Збирка Сл. Срећковића

Овај бронзани комад носи име ковнице Босна. За владавине султана Сулејмана I Величанственог Београд је 1521. године освојен од стране османлија и постао је турски град. За времена султана Сулејмана II 1688. године Београд је по први пут ослобођен од Турака од стране Аустрије, и биће у њиховим рукама три наредне године.

МАХМУТ II (1808 - 1839)
Нова румија-махмудија,
злато, теж. 2,41 г, R 23 мм,
Инв.бр. 1 (остава)

52

У току археолошких истраживања Унутрашњег утврђења на Калемегдану, 1980. године откопана је остава турских златника која броји 334 комада махмудија. Сви припадају султану Махмуду II (1808 - 1839). Најмлађи примерци издати су 13. године Махмурове владавине, што указује на то да је остава скривена након 1821. На лицу новца је тугра, околo је испис на арапском. На реверсу читамо да је новац кован у Константинопољу 1223. године по Хиџри.

Новац европских земаља из времена турске управе

53

РУДОЛФ II римско-немачки
цар (1576 - 1612)
Талир, сребро, теж. 28,30 гр,
R 42 мм, И.б. 65

На аверсу је у кружно профилисаном пољу приказано царско попрсеје и испод њега гранчица. Около тече натпис RVDOLPHVS.II.D.G.RO.IMS AV.G.H.B.REX. На реверсу је приказан хабзбуршки двоглави орао са круном изнад главе, и мачевима у канџама са натписом ARCHIDVX.AVS-TRIE * DVX.BVR.MAR.MO.1582. Талир је припадао остави откривеној у близини Београда.

54

СИГИСМУНД БАТОРИ кнез
Трансилваније (1581 - 1602)
Талир, сребро, теж. 27,95 гр,
R 39 мм, И.б. 104

На аверсу је представљен владар који десном руком држи жезло пребачено преко рамена, док левом придржава балчак мача. Около тече натпис SIGISMVNDVS - BATHORI. На реверсу видимо круну испод које је штит који придржавају два полунага човека. Ту представу прати натпис PRINCEPS.TRANSYLVANIA. 1590. Талир је из оставе откривене у близини Београда.

ФИЛИП III (1598 - 1621)
Реал, Шпанија,
сребро, теж. 13,30 гр,
R 32 мм, И.б. 329

55

Овај, од употребе истрошени реал из 1611. године нашао се у Београду, овде приспевши, претпостављамо, са војном армадом у јеку аустро-турске битке за освајање Београда крајем XVII века. На аверсу видимо грб у облику штита са хералдичним знацима, надвишен краљевском круном. Около је текст PHILIPHS.III.D.G. На реверсу около штита је натпис HISPANIARVM REX, и година 1611.

УТРЕХТСКА РЕПУБЛИКА
Дукат, Холандија, злато,
теж. 3,47 гр, R 22,5 мм,
И.б. 8968

56

Чести су налази новца холандских провинција на подручју Београда које везујемо за турско доба. Приказани златник пронађен је у остави златног и сребрног новца у Ђушиној улици у Београду 1988. године. На аверсу је приказан витез у оклопу који стоји, држи мач и прегршт стрела уз годину издања 1639. Натпис тече около: CONCORDIA.RES-P-AR CRES HOL. На реверсу је уоквирени натпис у 5 редова MO.ORD / PROVIN / FOEDER / BELG.AD / LEG IMP.

- 57 ЛЕОПОЛД I (1657 - 1705)
Дукат, Аустрија, злато,
теж. 3,42 гр, R 23 мм,
И.б. 1171

Турски поход на Беч 1683. године пресекао је цар Леополд. За његове владавине Турци су потиснути на југ преко Саве и Дунава. Подстицао је насељавање ослобођених области Србима који су масовно напуштали просторе Србије. Овај дукат је искован у Мађарској, у ковници Кремниц. На аверсу је приказан цар како стоји, држи скиптар и глоб са крстом. Ознака ковнице је К - В. Около је натпис LEOPOLD.D:G. - I-S-A-GH.B.REX. На реверсу је представа Богородице са Христом у наручју, са натписом .AR.AV.DV.BV.M. (мали грб) .MO:CO.TV.1678.

- 58 МАРИЈА ТЕРЕЗИЈА (1740 - 1780)
1 крајцер, Аустрија, бронза,
теж. 11 гр, R 21 мм
И.б. 10385

Име ове монете живи у нашем језику и временом је постало синоним за реч новац. Сада се ређе чује, али је живело у називу игре „крајцарица“. Овде се срећемо са номиналом од 1 крајцера где на предњој страни новца видимо бисту царице Марије Терезије, око које по ивици тече натпис M.THERES.DG-RICHE.RA.AVS. На полеђини у картуши стоји EIN/KREUZER/1762/P.

ЈОСИФ II (1780 - 1790) цар Аустрије
1/2 талира, Аустрија,
сребро, теж. 14,5 гр, R 34 мм
И.б. 10386

59

Царева биста с нагим попрсјем на десно, испод бисте А (ознака ковнице). Около: IOSEPH.II.D.G.R.I.S.A.GER.HIE. HVN.BON.REX. На реверсу читамо натпис: ARCH.AVST. DVX.BVRG.LOTH.BRAB.COM.FAN 1789.

КНЕЖЕВИНА И КРАЉЕВИНА СРБИЈА

Обнова Србије и српске монете 1868 - 1918

Народ Србије је борбу за ослобођење од турске власти, започету под Карађорђем 1804, и настављену 1815. године под Милошем Обреновићем, крунисао стварањем своје самосталне и од света признате државе. Та одлука је донета 1878. године на Берлинском конгресу. Преваљени пут од Првог српског устанка до Берлинског конгреса био је испуњен вољом, напором, жртвом, храброшћу и државничком мудрошћу српских угледника пониклих из народа. Књаз Милош крајем 1815. године постиже споразум о самоуправи у Србији, на Акерманској конференцији 1826. године шире се права самоуправе, стиче се право на отварање школа и цркава. Хатишерифом из 1830. године добија се право на унутрашњу политичку самоуправу, турска војска се повлачи у тврђаве. Добијено је право трговине по целој царевини, оснивају се просветне и културне институције, полицијска служба, болнице и развија низ оних облика друштвеног живота који су могли да пруже осећај слободе и аутономије. Пуцао је феудални систем уоквирен у спахилуке. Слободне обрадиве површине Тамнаве, Колубаре, Мораве и других плодних крајева, Милош је подарио домаћинским породичним задругама, које ће постати темељ народнога напретка. Тада је, тридесетих година XIX века, ка Србији кренуо велик број Срба из Босне, Херцеговине, Санџака и у њој се трајно настањивао. Временом градови мењају састав становништва. За коју деценију у њима ће преовладати српски трговци и занатлије. Општи развој прати и све чешће досељавање аустријских поданика који своје место налазе у јавним и државним службама, и занатлија, који уносе нове занате с тенденцијом потискивања мануфактурне производње. Половином XIX века стварају се почетна језгра

индустријске производње: тополивничка, фабрика свећа и сапуна, фабрика сукна за војне потребе, Кнежева пивара, парни млин, циглана. Увоз и извоз роба, житарица и стоке, је разноврстан и уравнотежен. У свему у Србији предњачи Београд, престоница Кнежевине Србије од 1841. године.

Изнели смо ово стање у Србији не спомињући да је она још увек вазална, и као таква део Отоманске империје. Она није имала право ковања и издавања свог властитог новца, иако је имала велику потребу за њим. У оптицају, поред турског новца, биле су још 42 монете суседних држава. Било је ту златника из европских држава, због чистоће коvine цењенијих од турских, 23 врсте сребрног новца међу којима су доминирали талири и низ турских номинала. Све те монете су “важиле”, а да би се унео какав такав ред и избегли хаос и пука произвољност, два пута годишње, о Ђурђевдану и Митровдану, издаване су новчане тарифе, “теченије”, данас би рекли курсне листе, како би се успостављао вредносни однос међу њима.

Званична обрачунска јединица, дакле реално непостојећа монета, била је грош, с тим што су у обрачуну и исплатама постојала два гроша: чаршијски грош и порески грош. То је увео још на почетку своје владавине књаз Милош. Порески грош је имао око два пута вишу вредност од чаршијског, то јест 1 порески = 2 чаршијска гроша и 8 пара. Један порески грош вредео је 20 пореских пара, а један чаршијски 40 чаршијских пара. Када се плаћао порез држави и владару обрачун је вршен по “теченију” пореског гроша, дакле дупло вишем курсу од оног који је у чаршији важио приликом куповине.

Овај компликовани новчани оптицај, уз присуство толиког броја страних новаца, успоравао је трговинску размену и наносио губитке. Поред силне потребе да се у течај уведе сопствена монета која ће потиснути све друге из оптицаја, упркос непостојању права на то, пут који је водио у потпуну државну самосталност имао је бити трасиран сопственом монетом.

Непосредно након повлачења турских посада и предаје кључева градова 1867. године, међу њима и Београда, књазу Михаилу Обреновићу, појављује се и први савремени

српски новац. Иако Србија још увек није стекла пуну државну самосталност и независност од Турске, таква њена стремљења биће истакнута управо и појавом новца, као једног од симбола државности. У којој је мери подухват био ризикантан, можемо само да наслућујемо. Књаз Михаило Обреновић предузима све мере да се први српски новац у обновљеној Србији појави 1869. године у оптицају. Биле су то кованице од бакра у вредности од 1, 5 и 10 пореских пара са портретом књаза Михаила и годином издања 1868. Новци су из Беча, где су исковани, стигли фебруара 1869. године у Београд, а да их Књаз, убијен од Србина у Кошутњаку маја 1868. године, није ни видео.

Године 1875. под књазом Миланом Обреновићем излази серија сребрних новаца од 50 пара, 1 и 2 динара, кована у стандардима европске латинске уније. Први пут се појављује назив динар, који постаје основна новчана јединица Краљевине Србије и свих потоњих држава изниклих на државности Србије, осим ове у којој се данас налазимо (Србија и Црна Гора, српски динар није средство плаћања у Црној Гори). Године 1876. уследиће пробни отисци папирних новчаница од 1, 5, 10, 50 и 100 динара, које неће бити пуштене у оптицај.

Прва серија кованог новца самосталне Кнежевине Србије емитована је 1879. године. Ова прва серија, сада признате и самосталне државе, обухватала је бакарне новчиће од 5 и 10 пара, сребрне од 50 пара, 1, 2 и 5 динара и златник (дукат, зван још и миландор) од 20 динара са ликом Књаза. После проглашења Краљевине Србије 1882. године појављује се серија златника од 10 и 20 динара. Када је настала Банка Србије (њено пуно име је било Привилегована народна банка Краљевине Србије) и почела са редовним радом 2. јула 1884. године, под тим датумом издата је и прва српска новчаница у апоену од 100 динара, плативих у злату. На понос грађана уживала је велико поверење, била је пожељна и забележене су тада појаве да су људи у Банку носили противвредност у злату да је откупе.

Поред ових почетних серија новца изложбом су обухваћени и касније издавани новци до 1917. године. Упркос притисцима (анексиона криза 1908. године) и

тешким разарањима и губицима које је Србија имала у светском рату, Краљевина Србија у ново насталу државну заједницу утапа и своју здраву монету, чија је плативост у племенитим металима одржавана у прописаном и допуштеном проценту чак и у јеку ратних година. Заслуга за то с правом се приписује једном од оснивача Банке, гувернеру у ратним данима, Ђорђу Вајферту. Из Марсеља, где је Банка била исељена, доспеле транше дугова љутом противнику – Немачкој, он је исплаћивао, и тако и на тај начин између осталог, чувао углед и поверење српског динара.

60 а | Бакар, теж. 1 гр
R 15 мм
И.б. 10388

КНЕЖЕВИНА СРБИЈА 1, 5 и 10 пара из
1868. године

60

60 б | Бакар, теж. 5 гр
R 25 мм
И.б. К. 26

60 в | Бакар, теж. 10 гр
R 30 мм
И.б. К.2

Након предаје градова од стране Турака 1867. године књаз Михаило је предузео све законске радње за увођење и ковање првих српских новаца. Била је то серија у апоенима од 1, 5 и 10 пара (пореских). Књаз Михаило их није угледао, као што није дочекао ни прву представу у Народном позоришту за чије је подизање и настајање био толико заслужан. Убијен је у атентату у Кошутњаку 29. маја 1868. Ови новци обновљене Србије израђени су у Бечу, а обликовали су их тадашњи чувени гравери Антон Шарф и Фридрих Лајшек. На њима доминира лик кнеза Михаила Обреновића. Около је натпис: ОБРЕНОВИЋ III. - КЊАЗ СРПСКИ. На полеђини новца исписана је вредност и година издања 1868. Краке венца на врху спаја кнежевска круна.

По Закону о ковању српске сребрне монете из 1873. године, по први пут у новијој историји, одређено је да основна јединица новчаног система буде динар, који вреди 100 пара. Две године касније, 1875, искована је серија српског сребрног новца у апоенима од 50 пара, 1 и 2 динара. Ови новци су исковани по стандардима латинске новчане уније (финоћа коvine, пречник, тежина), иако Србија никада није постала њена чланица. Успостављајући такав новчани систем Србија се укључивала у живот Европе. Не заборавимо, Србија је у часу издавања сребрног новца још увек вазална. Поменутиим Законом министар финансија се овлашћује да истискује стране новце, а реализацијом прве сребрне серије наглашено се истиче жеља за државном самосталношћу. Ова серија новца, искована је такође у Бечу и израђена од стране истих мајстора гравера који су радили прву серију бакарних пара из 1868. На новцима је лик младог кнеза Милана Обреновића и испис његова имена: МИЛАН М. ОБРЕНОВИЋ IV КЊАЗ СРПСКИ. На полеђини су исписани вредност и година издања.

КНЕЖЕВИНА СРБИЈА
5 динара из 1879. године
Сребро, теж. 25 гр, R 37 мм,
И.б. 6820

62

Пет сребрних динара припада првој емисији новаца самосталне и независне Кнежевине Србије, признате као 25. светска држава на Берлинском конгресу 1878. године. Емисија је обухватала бакарне новце од 5 и 10 пара, сребрне од 50 пара и 1, 2 и 5 динара, и златни од 20 динара. Сви на себи носе лик књаза Милана Обреновића и исписане вредности са годином издања. И поред државне исцрпљености кроз коју је Србија прошла у ослободилачким ратовима са Турском (1876-1878), књаз Милан се одлучује за ковање крупнијег сребрног и, по први пут, златног новца. По ободу (тилуту) рељефним словима исписано је: БОГ ЧУВА СРБИЈУ.

Покушај да се издају прве српске папирне новчанице 1876. године није успео. Направљени су само пробни отисци (серијал од 1, 5, 10, 50 и 100 динара) у едицији од 1500 примерака по сваком номиналу. Након херцеговачког устанка јула 1875. године Србија се озбиљно припрема за рат са Турцима упркос противљењу европских сила. Почетком 1876. године, у потрази за средствима нужним за рат доноси се одлука о издавању српског државног папирног новца без подлоге у племенитим металима, у номиналном износу од 24 милиона динара (онолико за колико је био планиран инострани зајам). Биле су извршене и техничке припреме и уследили су поменути пробни отисци штампани у државној штампарији у Београду. Међутим, будући да планирани зајам који је требало да послужи као подлога за штампање новца није остварен, новац се није ни нашао у оптицају.

КНЕЖЕВИНА СРБИЈА 20 динара из 1879. и 1882. године
Златници – миландори Кнежевине и Краљевине Србије
Злато, теж. 6,45 гр, R 21 мм (оба издања), И.Б. 1186 и 1282

64

КНЕЖЕВИНА СРБИЈА 20 динара из 1879. године 64 а

КРАЉЕВИНА СРБИЈА 20 динара из 1882. године 64 б

Златници са ликом и именом књаза и краља Милана били су понос Србије. По Милановом имену названи су миландори. Оба су искована у слободној и независној српској држави. Најпре у Кнежевини Србији 1879. године, а потом и у Краљевини Србији крајем 1882. године. На миландору Кнежевине Србије читамо: МИЛАН М. ОБРЕНОВИЋ IV. КЊАЗ СРПСКИ, испод лика Милановог је име гравера: Tasset. На полеђини је венац чије краке на врху спаја кнежевска круна. Ковање је извршено у Паризу. Други златник, који такође приказујемо, искован је у Бечу и носи потпис гравера A. Scharff-a. На аверсу уз лик, сада краља Милана, читамо: МИЛАН I КРАЉ СРБИЈЕ, а на реверсу, уместо кнежевске, стоји при врху краљевска круна. На оба златника по ободу (тилуту) исписано је: БОГ ЧУВА СРБИЈУ.

Од када је почело ковање новца, било је и његовога кривотворења. Они који су то чинили нарушавали су сигурност и поверење државе, која је била гарант исправности свог новца. Стога су фалсификатори били увек строго кажњавани. По правилу, кривотворење је било усмерено ка новцу који вреди, који је тражен и чија је куповна моћ велика. Изложени предмет представља калуп за фалсификовање 1 динара од сребра Краљевине Србије са ликом владара краља Александра Обреновића из 1897. године. Фалсификат је начињен ливењем легуре која је само личила на сребро. Било је то време и покушаја фалсификовања новчаница што говори да је српска монета вредела, да је имала сигурно покриће и да је њена економија, заснована пре свега на земљоделству и вредноћи својих житеља, била поуздана и представљала темељ за све видове друштвеног развоја.

КРАЉЕВИНА СРБИЈА
5 динара из 1904. године
Сребро, теж. 25 гр,
R 37 мм, И.Б. 90

66

Стогодишњица Првог српског устанка (1804-1904) обележена је низом манифестација широм Краљевине Србије. По многим трговима и за то прикладним местима постављене су спомен чесме у част и сећање на устанак и вожда Крађорђа. Многе су касније, било из политичких или урбаних захтева, нестале, али понос и сећање нису пресакли. Народна банка Краљевине Србије стогодишњицу устанка је обележила издавањем сребрног новца од 5 динара са ликовима Карађорђа и краља Петра I Карађорђевића. Тако је на трајан начин обележен национални јубилеј. Новац је искован у Бечу са потписом гравера Schwartz-а. По ободу је исписано: БОГ ЧУВА СРБИЈУ.

67 | КРАЉЕВИНА СРБИЈА 5 динара из
1917. године
Димензије 124 x 77 мм, Л. Ђ. Н.,
И.б. 25

Упркос ратним годинама, разарању државе и свих добара, Србија је одржала вредност свог новца. Тако је и у ратним годинама штампала ову новчаницу од пет динара плативих у сребру. Њен нацрт је израђен у штампарији Банке Француске, где је и штампана. Остаће у оптицају веома дуго, до 1935. године.

НОВАЦ КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

1918- 1941

На тлу новоформиране државе настале на темељима државности Краљевине Србије и Краљевине Црне Горе 1. децембра 1918. године, затечено је у оптицају више разних монета. Првих неколико година Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца, односно Краљевине СХС-а, која ће од 1929. године носити име Краљевина Југославија, протекло је у сређивању монетарне ситуације, која је пре свега налагала унификацију затеченог новца (аустроугарски, окупациони, савезнички). Замена и нострификација затеченог новца вршена је у прописаним вредностима према српском динару, који је ратних година очуван, а његова покривеност је 1918. године износила 87,3%. Нострификација је вршена контролисано, новчанице су жигосане печатима и лепљењем маркица. Била је одређена сума коју једно лице може нострификовати, те су из тих разлога вођени спискови, а вишак од прописане суме новца јако опале вредности бивао је депонован у државни трезор, али не и отуђен од депонената.

Први новац Краљевства СХС био је државни папирни новац од 1 и $\frac{1}{2}$ динара. На првој динарској новчаници на предњој страни исписани су називи емитента: Министарство финансија Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца тројезично, ћирилским и латиничним писмом, затим бројка 1 и динар (опет ћирилицом и латиницом). На наличју новчанице текст је исписан на француском. Исте године уследиле су емисије динарско-крунских новчаница по одлуци Министарског савета, с циљем да се с њима замене како нострификоване аустроугарске новчанице (жигосане и маркиране), тако и новчанице Привилеговане народне банке Краљевине Србије које су гласиле на динаре. Одређена је и

њихова вредност исписана у динарима и аустроугарским крунама. То је уједно и јединствена појава да на монети једне државе стоје вредности исписане у апоенима друге државе. Можда се управо кроз колебљивост, која је била приметна приликом увођења јединствене валуте, наслућује и будући односи унутар нове државе. Однос вредности био је 1 динар = 4 круне. Србија своју монету жртвује општим интересима. Израда ових новчаница извршена је у Паризу, Прагу, Загребу и Новом Саду. Апоени су се кретали од $\frac{1}{2}$ динара, односно 2 круне, до 1000 динара, односно 4000 круна. Ова последња, уједно највиша номинала динарско-крупних новчаница, задржала се најдуже у оптицају.

Први ковани новац уследио је 1920. године (5, 10 и 25 пара), а пратила га је и папирна новчаница од 25 пара или $\frac{1}{4}$ динара из 1921. године. Током 1922. и 1923. године пуштене су у оптицај и папирне новчанице од 10, 100 и 1000 динара. Године 1925. уследила је емисија кованог новца од 50 пара, 1 и 2 динара од никла, али и прво ковање златника од 20 динара.

Крајем 1929. године зграда Завода за израду новчаница Народне банке Краљевине Југославије у Топчидеру је била завршена, могла је да почне са радом, и већ половином наредне године Завод је у пуном погону. Прва новчаница која је штампана у Заводу била је она од 10 динара са датумом издања 26. мај 1926.

Првог јануара 1933. године у оптицај је пуштена новчаница од 1000 динара, коју је ликовно обликовао сликар Паја Јовановић. Она носи на себи датум 1. децембар 1931. године, и на њој је по први пут у нашем новчарству приказан лик жене познате личности, краљице Марије Карађорђевић. На изложби ће бити приказане и друге новчанице, укључујући резервне серије из 1941. које су у већем броју претиском постале Недићев новац (1941-1944), као и последња припремљена емисија Владе Краљевине Југославије у изгнанству из 1943, која никада није била у оптицају.

1000 динара – 4000 круна из 1919. године
Краљевство СХС, димензије 236 x 133 мм,
Л. Ђ. Н., И.Б. 220

68

У новоствореној држави, Краљевству Срба, Хрвата и Словенаца, у оптицају је било новаца из више држава. Највише их је било из области које су биле под аустоугарском влашћу. На монетарном плану уследили су кораци који су водили ка унификацији. Извршено је нострификовање новца претходних и окупационих држава. Следећи корак је био издавање динарско-крунских новчаница, на којима стоји исписана вредност двема различитим новчаним јединицама. Овим новчаницама су замењиване само раније нострификоване. Повлачење динарско-крунских новчаница вршено је поступно, а последња из оптицаја повучена је управо ова, највише вредности, 1934. године.

69 100 динара из 1920. године
Краљевина СХС,
димензије 169 x 100 мм,
Л. Ђ. Н., И.Б. 252

Припрема ове новчанице која носи датум 30.11.1920., трајала је дуго времена. У оптицај је пуштена тек 1. јануара 1925. године. Штампана је у Француској. Издавањем „плаве стотинарке“, како је у народу звана, почело је повлачење истог номинала Краљевине Србије из 1905., као и динарско крунског (100 дин-400 круна) из 1919. године.

10 пара 1920. године
Београдска општина,
димензије 80 x 48,
Л. Ђ. Н., И.Б. 159

70

Након Првог светског рата, у великој оскудици и хаотичним монетарним приликама, јавља се потреба за званичним новцем у оптицају. Општинске власти у више градова на територији новонастале државе правремено реагују издавањем свог, општинског новца – вредносног папира. Из информације записане на новцу Београдске општине видимо да се он могао на благајни општине заменити за државни новац одговарајуће вредности.

71 | 20 динара из 1925. године
Краљевина СХС, злато,
теж. 6,45 гр,
R 21 мм, И.б. 2189

Више је занимљивости везано за овај златник. Прва је та што је искован у Паризу 1927. године, док на њему стоји година 1925. Други куриозитет јесте то да је законом био прописан као средство плаћања, али практично никада није пуштен у нормалан оптицај. Он се могао купити у Народној банци и платити само златном валутом друге земље. Његова превасходна улога била је да служи као депоновано државно злато за покриће државних кредита и новчаница у оптицају. На то указује емисиона количина од милион примерака (6,45 тона злата).

10 динара из 1929. године
Краљевина Југославија, димензије 126 x 82 мм,
Л. Ђ. Н., И.Б. 259

72

Постоје две врсте ових новчаница. Једна гласи на име Краљевина СХС (1926), и друга на име Краљевине Југославије (1929). На првој је потпис гувернера Ђ. Вајферта а на другој И.Ј. Бајлонија. Новчаница из 1926. штампана је у Паризу, а друга са прилагођеним париским клишеима у Заводу у Топчидеру, у Београду. Издање из 1929. године је прва новчаница штампана у Топчидеру.

- 73 | 20 динара из 1938. године
Краљевина Југославија,
сребро, теж. 9 гр,
R 27 мм, И.б. 9417

Издање ове кованице од сребра одражава позицију и вредност југословенске монете. Стабилност динара је евидентна до априлског рата 1941. што потврђују и курсне листе. По ободу кованица утиснут је натпис БОГ ЧУВА ЈУГОСЛАВИЈУ, латиницом на 20 и ћирилицом на 50 динара.

- 74 | 100 динара из 1942. године
Србија, димензије 84 x 65 мм,
Л. Ђ. Н., И.б. 739

Новац из времена окупације знамо и као „Недићев новац“. Након распарчавања Краљевине Југославије 1941. године, на захтев окупационих снага, основана је влада Србије. Незахвалне функције председника прихватио се генерал Милан Недић. Изнад владе и њених институција стајала је Немчка војна управа. Успостављен је монетарни ток претискивањем резервних емисија новчаница Краљевине Југославије, које су се затекле у трезорима банке.

1000 динара из 1943. године
Краљевина Југославија, Specimen,
димензије 177 x 65 мм, Л. Ђ. Н., И.Б. 765

75

Ово је последња новчаница на којој се појављује име Краљевине Југославије. Новчаницу са ликом краља Петра II издала је Народна банка владе у егзилу. Никада није пуштена у оптицај и представља изузетну реткост.

НОВАЦ СОЦИЈАЛИСТИЧКИХ ЈУГОСЛАВИЈА

1944 - 1992

Непосредно након Другога светског рата, на територији тадашње Југославије налазило се мноштво разних валута, већ према томе ко је у ком делу земље био окупатор: хрватска куна, недићев динар, бугарски лев, италијанска лира, мађарски пенге, немачка марка, албански франак и лек. Да се на време рачунало на неминовност замене свих тих валута за новац нове државе, може се видети и по томе што је он већ пре краја рата био припремљен. Наиме, органи будуће државе су још за време рата обезбедили да се у СССР-у штампа нови новац, новчанице динара које су гласиле на Демократску Федеративну Југославију. Непосредно након рата клишеи су пренети у Југославију, где је настављено са штампањем истих банкнота. Међутим, процес замене није био ни налик ономе који се одвијао након Првог светског рата. Иако су били успостављени одређени курсеви по којима ће замена бити вршена, они нису имали своју потпору у реалној подлози. Људи који су поседовали окупацијски новац добијали су противвредност у висини до 5.000 динара ДФЈ, док им је остали износ исплаћиван касније, и од њега се одбијало 5-70% у зависности од висине износа, као и од тога ко су били власници потврда.

Тако се Београд, по први пут у својој дугој историји, нашао у држави која је имала републиканско друштвено уређење. Друштвено, политичко и привредно устројство државе драстично су промењени. Монархију замењује република, унитарна држава постаје федеративна, капиталистичке односе у привређивању замењују социјалистички, средства за производњу која су се некада налазила превасходно у приватној својини сада прелазе у државну, која ће се касније трансформисати у тзв. друштвену

својину. Званично конституисање државе уследило је 30. јануара 1946. године доношењем Устава Федеративне Народне Републике Југославије. Под тим именом она ће постојати до 7. априла 1963. године, када је оно промењено у Социјалистичка Федеративна Република Југославија (СФРЈ), које ће носити наредне готово три деценије.

Вредност валуте је сада одређивала сама држава уз сагласност Међународног монетарног фонда. Она је изражавана у маси злата за један динар, односно у доларима САД све до 1971. године, када се укида фиксна цена злата. Са праксом одређивања вредности динара у односу на нову, тржишну цену злата настављено је до 1973. године, када се прелази на систем флукутирајућих девизних курсева. Од тада се вредност наше валуте одређивала према једној или више конвертибилних валута. Ипак, то није подразумевало и конвертибилност динара, јер различити производни и тржишни односи нису дозвољавали јасно одређивање паритета валута капиталистичких и социјалистичких земаља. Другим речима, за динар се није могла у слободној продаји купити валута неке од западних држава.

Сва та бројна „нивелисања“ вредности динара у односу на злато, односно неку од конвертибилних валута, дешавала су се уз стално падање његове вредности. Пад вредности динара пратило је и штампање новца са све више нула, односно појава све већег броја новчаница. Да би се колико-толико смањила неопходност сталног штампања новог новца држава је у два маха прибегла деноминацији, по први пут у својој историји. Прва деноминација извршена је 1. августа 1965. године, када су „скинуте“ две нуле, односно 100 старих динара замењено је за 1 нови. Наредна је спроведена 1. јануара 1990. године, заменом тада постојећих 10.000 динара за 1 нови, тада у Закону назван конвертибилни. Истина је била другачија. Међународни монетарни фактори социјалистички динар никада нису признали за конвертибилну валуту. Време непосредно пред крвави распад СФРЈ, када су се за динаре у домаћим банкама могле куповати западне валуте, и кога се многи са сетом присећају, заправо је био само период тзв. унутрашње

конвертибилности. Он је трајао врло кратко, практично док су девизне резерве земље то дозвољавале.

Више промена назива државе, поменуте две деноминације а пре свега стално опадање вредности динара, узроковале су и појаву изузетно великог броја различитих номинала. Тако је у раздобљу 1944. до 1992. године било штампано чак 67 врста новчаница, 156 врста кованог новца и 80 врста пригодног металног новца.

Изложене новчанице и кованице су стога сведене на мањи број, довољан да старије подсети на новац који је пролазио кроз њихове руке, а млађе на изглед и шаренило разних апоена, који већ чине део њима тешко докучиве прошлости.

76 | 1 динар из 1944. године
Димензије цртежа 81 x 39 мм,
Л. Ђ. Н., И.б. 812

Ова новчаница је као Државно издање ДФЈ била израђивана још у току рата. Најпре је штампана у Државној банци СССР-а у Москви, а након рата и у Југославији. У оптицај је званично ушла 20. априла 1945 године, и као средство плаћања опстала је до 1956. године. Њен идејни нацрт израдио је Ђорђе Андрејевић-Кун, а за лик партизана је позирао Миливој Радић, првоборац. Та серија новца издата је у осам номинала, од 1, 5, 10, 20, 50, 100, 500 и 1000 динара. Све новчанице су имале исто графичко решење и разликовале су се само по боји и величини.

100 динара из 1946. године
Димензије цртежа 121 x 56 мм,
Л. Ђ. Н., И.В. 998

77

Новчаница припада првој послератној серији коју је издала Народна банка новоуспостављене државе (ФНРЈ), и у којој су се налазиле још и банкноте од 50, 500 и 1000 динара. Датум издавања који стоји на њима је 1. мај 1946. године, први послератни Празник рада. Пракса издавања нових емисија новчаница са првим мајем као датумом биће настављена и наредних деценија. На лицу и наличју ове банкноте налазе се ковач, косач и рибар, као симболи убрзане послератне обнове земље.

78 | 100 динара из 1963. године
Димензије 127 x 60 мм,
Л. Ђ. Н., И.Б. 1029

Половином педесетих година, након заокрета у спољашњој политици земље, долази и до новог дизајна новца. Тако су на овој новчаници, по многим најлепшој коју је икада издала социјалистичка Југославија, мотиви обнове замењени кроткијим приказима. На њеном лицу се налази насмешена девојка из Конавала у народној ношњи, док је на наличју, у пуном колору, штампан поглед на Дубровник. Од тада ће црвена боја остати карактеристична за новчанице од 10, 100, 1000, 10.000 или 1 милион динара.

5000 динара из 1985. године
Димензије 164,5 x 75 мм

79

Издавање ове новчанице обележило је почетак редизајнирања изгледа папирног новца. По новоуспостављеном обрасцу новчанице ће бити креиране не само у СФРЈ, већ и кроз читав инфлаторни период деведесетих. По први пут ће се на некој од папирних банкнота социјалистичких Југославија појавити лик историјске личности. Портрет Јосипа Броза Тита, доживотнога председника Југославије, штампан је на овој новчаници пет година након његове смрти. Штампање новца са његовим ликом био је један од последњих покушаја одржавања култа личности, која је симболизовала државу чији је распад већ био на помолу.

Ово је последњи апоен од једнога динара који је ковала СФРЈ, непосредно пред њен распад. Кроз готово читав период који обрађује ово поглавље ковање ситнијих апоена вршено је више-мање унифицирано. Осим мањих промена, на реверсу се налазила само ознака номинала а на аверсу је државни грб.

НАРОДНА БАНКА
ЈУГОСЛАВИЈЕ

1000

000

ХИПЕРИНФЛАЦИЈА И ПОСЛЕДЊА ЈУГОСЛАВИЈА

Распарчавање СФР Југославије је практично већ било окончано када је, 27. априла 1992. године, конституисана Савезна Република Југославија, такозвана трећа Југославија. Крвави ратови који су пратили сецесије бивших република СФРЈ били су у току, и наставили су да букте још неколико година. У новој држави остале су Србија и Црна Гора. Губитак широког тржишта бивше Југославије пратио је и прекид свих веза СРЈ са страним тржиштима, узрокован увођењем тоталне економске блокаде од стране Савета Безбедности ОУН. Под таквим околностима били су неминовни пад производње, несташице робе, раст цена, хиперинфлација, као и општи пад животног стандарда становништва.

Убрзо по конституисању нове државе, уследило је и штампање нових новчаница. Будући да је инфлација већ достизала забрињавајући ниво, истовремено је обављена и деноминација динара 1. јула 1992. године, само годину и по након претходне. Овај пут избрисана је само једна нула, и десет динара СФРЈ замењено је једним динаром СРЈ. До следеће деноминације протекло је још мање времена, и 1. октобра 1993. године брише се шест нула, 1 динар по новој номиналној вредности вредео је као 1.000.000 дотадашњих динара. Последња деноминација у овоме периоду хиперинфлације обављена је 1. јануара 1994. године. Тада је 1 динар номинално вредео као 1 милијарда старих. Укупно умањење номиналне вредности динара само у СРЈ било је 10 билиона пута (10.000.000.000.000.000), а рачунајући и две деноминације у време СФРЈ чак 10 трилиона пута (10.000.000.000.000.000.000.000.000.000). Укупно су избрисане 22 нуле.

Висина инфлације је била потпуно несхватљива обичном грађанину. Промене курса у односу на западно-

немачку марку, као доминантну валуту на црноме тржишту, толико су учестале да су се дешавале из сата у сат. Пред крај хиперинфлаторног периода динар заправо више и није постојао као валута у практичној примени. Највећи број продаваца било које робе примао је само чврсту валуту. У оптицају су биле банкноте и кованице свих западноевропских држава.

Ако бисмо тадашњу монетарну ситуацију посматрали на начин који смо примењивали на претходне периоде – новац као један од симбола и реалности државности, као и примат валуте коју издаје владар на територији коју он запоседа, могли би да констатујемо нешто потпуно неуобичајено. Папирни новац који је тих година издаван није носио пун натпис државе која га је издавала, нити је имао њен грб као државно обележје, док су примат, као што смо и истакли, у потпуности преузеле стране валуте. На тај начин посматрана, само са стране новца који је у оптицају, Србија тог времена би се могла протумачити као доминион Европе.

У јануару 1994. године хиперинфлација достиже 314 милиона процената на месечном нивоу. Ситуација постаје крајње драматична и 24. јануара 1994. године донет је Програм монетарне реконструкције и економског опоравка Југославије. Као средство плаћања уведена је нова валута, под називом *нови динар*. Његова вредност је утврђена према немачкој марки у односу 1:1, и приступило се замени старог за нови динар у односу 1 нови : 13 милиона старих.

Период галопирајуће хиперинфлације тиме је био окончан. Обезвређивање новца било је са стране нотафилије и нумизматике изузетно интересантно. За само 21 месец (1992 - 1994) биле су издате чак 33 нове врсте новчаница и 12 нових комада кованица. На папирним банкнотама се појавило 12 наших историјских личности, од којих је лик Николе Тесле чак пет пута коришћен као мотив.

Након поменуте новчане реформе долази до извесне стабилизације курса, гледано у односу на претходни период, што резултира и мањим бројем нових новчаница. На банкнотама се најзад штампају назив државе (СР

Југославија) и државни грб. На кованом новцу ће се грб први пут појавити тек 1996. године.

Бурне промене у власти након септембарских избора 2000. године одразиће се и на новцу. Већ половином децембра исте године нова власт је издала прву серију кованица (50 пара, 1, 2 и 5 динара) и новчаница (20, 50 и 100 динара). Наша валута поново добија стари назив, уместо новог динара поново постаје само динар. Касније ће, за потребе лакшег оптицаја, али и због инфлације, бити издати и апоени од 10, 200, 1000 и 5000 динара.

Последња промена државног уређења, као и назива државне заједнице, уследила је након доношења Уставне повеље Србије и Црне Горе 4. фебруара 2003. године. Она је забележена и на новцу, али је поново, по ко зна који пут, наше новчарство донело новину и преседан у међународној пракси. Иако живимо у држави под називом Србија и Црна Гора наш новац издаје Народна банка Србије, и он није средство плаћања у другој држави чланици. На тај начин новчарство нам још једном указује на то у коликој мери се све промене које прате једну државу могу прочитати са новца који је у оптицају. Чак и када нам званичне информације покушавају пренети другачију слику. Чини се да нам поруке које новац носи још увек, попут оних из античких времена, доносе вредне и јединствене информације о особеностима државе која га издаје, њеној снази и стремљењима.

81 | 500 милијарди динара из 1993. године
Димензије 151 x 72 мм

Овај номинал, са ликом Јована Јовановића Змаја на лицу и зградом Народне библиотеке Србије на наличју, постигао је неславан рекорд у броју нула на једној банкноти. Издата 23.12.1993. године ова новчаница је остала симбол једне од највећих хиперинфлација икада забележених на свету. Само седам дана касније уследила је деноминација динара чиме је и употреба овога номинала практично била окончана.

1 пара из 1994. године
Теж. 2,718 гр,
R 17 мм,
И.б. 9521

82

Након стабилизације курса динара и увођења практично нове валуте – новог динара, указала се и потреба за ситнијим кованицама. После 1868 године, када је у Кнежевини Србији обновљено ковање српског новца, и када се појавила 1 пара са ликом Михајла Обреновића, 1994 године, још једанпут, по други пут у нашој монетарној историји, појављује се кованица од 1 паре.

81 | 1000 динара из
2001. године
Димензије 151 x 72 мм

На лицу новчанице налази се портрет Ђорђа Вајферта и слика његове некадашње пиваре. На наличју је фигура Ђ. Вајферта укомпонована у његов дугогодишњи радни простор гувернера – ентеријер Народне банке Србије. Овакви прикази као да су желели да нас подсети на снагу предузетништва, приватног власништва и стабилност динара које је власт у тренутку штампања овога номинала желела да обнови.

20 динара из 2003. године
Теж. 9 гр, R 28 мм

83

Нове серије кованог новца, издате под крај 2000. године, прекинуле су традицију ковања социјалистичких Југославија. По први пут након Другог светског рата на официјелним кованицама се налази нека ликовна представа. Најновија серија кованица Народне банке Србије, којој припада и овај номинал, доноси представе Народне банке Србије, манастира Грачаница, Крушедол, Студеница и храма Св. Саве (номинали од 1, 2, 5, 10 и 20 динара редом). То су прва српска ковања после 87 година.

БИБЛИОГРАФИЈА

ОПШТА ЛИТЕРАТУРА

Sylloge Nummorum Graecorum, The Royal Collection of Coins and Medals, Danish National Museum, Copenhagen 1943

Поповић П., *Новац Скордиска*, Београд – Нови Сад 1987

Roman Imperial Coinage I-X, London 1923 и даље

Wroth W., *Imperial Byzantine Coins*, Chicago 1966

Huszar L., *Münzkatalog Ungarn: von 1000 bis heute*, München-Battenberg 1979

Иванишевић В., *Новчарство средњовековне Србије*, Београд 2001

Mihailović V., *Novac srpskih velikaša iz vremena carstva*, Beograd 2000

Јовановић М., *Српски средњовековни новац*, Београд 2001

Nuri Pere, *Osmanlilarda madeni paralar*, Istanbul 1968

Срећковић С., *Османлијски новац кован на тлу Југославије*, Београд 1987

Srećković S., *Akches I-III*, Belgrade 1999-2003

Kabaklarli N., *Mangir*, Istanbul 1998

Papadopuli N., *Le Monete di Venezia*, I – Venezia 1893; II – Venezia 1907; III – Milano 1919; III/2 – Milano 1919

Винавер В., *Преглед историје новца у југословенским земљама (XVI-XIX век)*, Београд 1970

Хаџи-Пешић Ј., *Новац Србије 1868-1918*, Београд 1995

Хаџи-Пешић Ј., *Новац Краљевине Југославије 1918-1941*, Београд 1995

Хаџи-Пешић Ј., *Новац Југославије 1944-1992*, Београд 1995

Хаџи-Пешић Ј., *Новац Југославије 1992-1996*, Београд 1999

Радови о новцу са територије Београда

Борић-Брешковић Б., *Новац колоније Виминацијума у збирци Светозара Ст. Душанића*, Музеј града Београда, Збирке и легати VII, Београд 1976

Бирташевић М., Сребрна остава накита и новца из села Ритопека, *Годишњак града Београда* IV, Београд 1957, 53-59

Валтровић М., Босански новци нађени у атару села Лисог Поља, *Старинар* I, Београд 1884, 32-41

Васић М., Остава римских ауреуса из Београда, *Годишњак града Београда* XV, Београд 1968, 237-245

Г(авриловић) I(ован), Налазакъ римски древны новаца у Београду, *Новине Србске*, бр. 21, додатак, Београд 1840, 116

Elmer G., Ein Fund römischen Goldmünzen aus Borča, *Numismatische Zeitschrift* 23, Wien 1930, 39-46

Иванишевић В., Оставе турског новца са Београдске тврђаве, *Годишњак града Београда* XXX, Београд 1983, 27-37

Иванишевић В., Два налаза римског бронзаног новца IV века са Београдске тврђаве, *Нумизматичар* 6, Београд 1983, 77-95

Иванишевић В., Скупни налаз римског бронзаног новца из 375-378. године са Београдске тврђаве, *Нумизматичар* 8, Београд 1986, 44-59

Иванишевић В., Византијски новац са Београдске тврђаве, *Нумизматичар* 10, Београд 1987, 88-110

Иванишевић В., Остава златног новца XVII века са Београдске тврђаве, *Годишњак града Београда* XXXVI, Београд 1989, 93-97

Кондић В., *Новац у Београду*, Музеј града Београда, Каталог изложби 6, Београд 1967

Кондић В., Налаз римских златника код Ушћа близу Обреновца, *Старинар* XVIII, Београд 1967, 207-212

Kondić V., *Beogradski nalaz denara i antoninijana*, Muzej grada Beograda, Posebno izdanje, Beograd 1969

Ljubić Š., Skrovište rimskih carskih novaca u zlatu iz prvog stoleća otkriveno u Zemunu 16. prosinca 1875, *Rad Jugoslovenske akademije znanosti i umetnosti* XXXVI, Zagreb 1876, 177-200

Ljubić Š., Odkriće ugarskih novaca u Boljevcih kod Zemuna, *Viestnik Hrvatskoga arheologiškoga društva* 1, Zagreb 1879, 27-28

Mattson G.O., A Hoard of Turkish Akches found in Belgrade, *Numismatic Chronicle* 19, London 1955, 165-174

Михаиловић В., Налаз римског бронзаног новца првог века наше ере из села Бабе на Космају, *Нумизматичар* 17, Београд 1994, 25-33

Новаковић С., Српски средњовековни новац у Кабинету за новац и медаље Музеја града Београда, *Годишњак града Београда XXXIII*, Београд 1986, 25-35

Новаковић С., Српски средњовековни новац у Кабинету за новац и медаље Музеја града Београда II, *Годишњак града Београда XXXVII*, Београд 1990, 85-88

Петровић Ј., Грчко благо из села Заклопаче крај Београда, *Старинар*, трећа серија VII, Београд 1932, 40-65

Срећковић С., Прво ковање новца у Београду, *Годишњак града Београда XXXV*, Београд 1988, 61-72

Тапавички М., Нови налази римског новца са ископавања на локалитету Косанчићев венац 12-16 у Београду, *Нумизматичар* 21, Београд 2000, 54-62

Црнобрња Н.А., Попис и карта налаза античког новца на подручју града Београда, *Годишњак града Београда XXV*, Београд 1978, 197-209

Црнобрња Н.А., Римски републикански денари из Кабинета за новац и медаље Музеја града Београда, *Годишњак града Београда XXVI*, Београд 1979, 5-13

Црнобрња Н.А., Остава римског новца из Сингидунума – примерци нових емисија Констанција II, Констанција Гала и Јулија цезара, *Годишњак града Београда XXVII*, Београд 1980, 23-31

Crnobrnja N.A., Types of Scordiscian minimi in the collection of The Museum of the City of Belgrade, *Archaeologia Yugoslavica* XX-XXI, Beograd 1980-1981

Црнобрња Н.А., Новац града Никеје у нумизматичкој збирци Музеја града Београда, *Годишњак града Београда XXVIII*, Београд 1981, 5-24

Црнобрња Н.А., Келтски новац из Кабинета за новац и медаље Музеја града Београда, *Годишњак града Београда* XXIX, Београд 1982, 5-13

Црнобрња Н.А., Антонинијан Филипа II из времена његове самосталне владавине 249. године, *Нумизматичар* 7, Београд 1984, 137-142

Црнобрња Н.А., *Новац са подручја Земуна до 1521. године*, Музеј града Београда, Збирке и легати XIV, Београд 1984

Црнобрња Н.А., Новац на подручју Београда до 1521. године, у *Археолошко наслеђе Београда*, Музеј града Београда, Каталог изложби 27, Београд 1985, 153-170

Црнобрња Н.А., Антички новац из Ушћа код Обреновца, *Годишњак града Београда* XXXII, Београд 1985, 51-77

Црнобрња Н.А., Антички новац са подручја римског пута Singidunum – Castra Tricornia – Ad Sextum Miliarem из Нумизматичке збирке Музеја града Београда, *Годишњак града Београда* XXXIV, Београд 1987, 29-64

Црнобрња Н.А., Налаз бронзаног римског новца из Батајнице, *Нумизматичар* 11, Београд 1988, 55-58

Црнобрња Н.А., О златницима – минимима Скордиска из збирке Велимира Челекетића, *Гласник Српског археолошког друштва* 5, Београд 1989, 151-154

Црнобрња Н.А., Налаз сребрног новца европских држава XVII века откривен у Студентском парку у Београду, *Годишњак града Београда* XXXVI (1989), Београд 1990, 85-92

Црнобрња Н.А., Три оставе римског бронзаног новца (IV век) са подручја општине Обреновац, *Нумизматичар* 14, Београд 1991, 41-48

Црнобрња Н.А., Нови подаци о налазима римског новца на подручју општине Обреновац – рекогносцирања 1990. године, *Гласник Српског археолошког друштва* 8, Београд 1992, 152-158

Црнобрња Н.А., *Новац провинције Дакије у збирци Светозара Ст. Душанића*, Музеј града Београда, Збирке и легати XXIV, Београд 1993

Црнобрња Н.А., Остава римског новца из Добановаца (III век), *Гласник Српског археолошког друштва* 9, Београд 1993, 163-171

- Црнобрња Н.А.**, Представе крста на једном антонинијану царице Салонине, *Нумизматичар* 17, Београд 1994, 35-46
- Црнобрња Н.А. –Челекетић В.**, Налази римског новца на локалитетима Клисина и Пустара у Батајници, *Гласник Српског археолошког друштва* 10, Београд 1995, 128-138
- Црнобрња Н.А. – Челекетић В.**, Налаз античког новца на локалитетима Клисина и Пустара у Батајници II део, *Гласник Српског археолошког друштва* 12, Београд 1996, 179-190
- Црнобрња Н.А.**, Римски новац са локалитета „Калуђерске ливаде“ у Сурчину, *Годишњак града Београда XLIII*, Београд 1996, 33-36
- Црнобрња Н.А.**, Групни налаз античког новца из Угриноваца, *Годишњак града Београда XLIV*, Београд 1997, 5-10
- Црнобрња Н.А. – Челекетић В.**, Налаз античког новца на локалитетима Клисина и Пустара у Батајници III део, *Гласник Српског археолошког друштва* 14, Београд 1998, 233-240
- Црнобрња Н.А. –Ујес Д.**, Збирка грчког новца у Музеју града Београда, *Гласник Српског археолошког друштва* 15-16, Београд 2000, 185-207
- Црнобрња Н.А.**, Хришћански трагови на новцу цара Галијена и царице Салонине као одраз едикта о верском миру 261. године и првом јавном уважавању Хришћанске Цркве, *Гласник Српске православне Цркве*, година LXXXIII, бр. 4, Београд, април 2001, 82-88
- Crnobrnja A.N.**, Govor novca, *Republika* br. 279, Beograd 2002, 14-16
- Шипуш Н.**, Римски новац из села Ушћа код Обреновца, *Годишњак града Београда XXXIII*, Београд 1986, 5-23

LIST OF ILLUSTRATIONS

Coinage from the times of the Scordisci

1. CELTS (Scordisci), 3rd/2nd century BC
Tetradrachm, silver, wt 12.40 g, diam. 24 mm – Inv. no 7148
2. SCORDISCI, 2nd/1st century BC
Drachma, Srem type, silver, wt 2.45 g, diam. 15 mm – Inv. no 3010
3. MINIMI OF THE SCORDISCI, end of the pre-Christian era
Silver, wt 0.47 g, diam. 7 mm – Inv. no 8402
Silver, wt 0.45 g, diam. 7 mm – Inv. no 8398
Gold, wt 0.13 g, diam. 3.5 mm – Inv. no 10316
4. ATHENS, 4th century BC
Tetradrachm, silver, wt 16.87 g, diam. 21.5 mm – Inv. no 7138
5. ALEXANDER THE GREAT (336–323 BC)
Drachma, silver, wt 4.25 g, diam. 16 mm – Inv. no 8250
6. PELLA, reigns of Philip V and Perseus (188–168 BC)
Bronze, wt 8 g, diam. 19 mm – Inv. no 8253
7. APOLLONIA, 2nd/1st century BC
Drachma, silver, wt 3.20 g, diam. 19 mm – Inv. no 8563
8. ROMAN REPUBLICAN issue of 103 BC
Denarius, silver, wt 3.95 g, diam. 19.5 mm – Inv. no 7535

Coinage from the Roman imperial period

9. VESPASIAN (69–79)
Aureus, gold, wt 7.20 g, diam. 18 mm – Inv. no 2118
10. DOMITIAN (81–96)
Sestertius, brass, wt 25.70 g, diam. 34 mm – Inv. no 1100
11. TRAJAN (98–117)
Denarius, silver, wt 2.95 g, diam. 19 mm – Inv. no 884
12. GORDIAN III (238–244)
Large bronze, local issue, Viminacium, wt 16.59, diam. 31 mm
– S. Dušanić Collection, Inv. no 157
13. GALLIENUS (253–268)
Quinarius aureus, gold, wt 1.61, diam. 18 mm – Inv. no 231

14. SALONINA (253–268)
Antoninianus, bronze, silver-washed, wt 2.30 g, diam. 21 mm
– Inv. no 9433
15. PROBUS (276–282)
Antoninianus, bronze, silver-washed, wt 3.20 g, diam. 23 mm
– Inv. no 383
16. JULIAN THE APOSTATE (283–285)
Aureus, gold, wt 5 g, diam. 21 mm – Inv. no 2437
17. DIOCLETIAN (284–305)
Follis, bronze, wt 8.30 g, diam. 28 mm – Inv. no 1331
18. CONSTANTINE I THE GREAT (306–337)
1½-solidus multiple, gold, wt 6.75, diam. 23 mm – Inv. no 2435
19. VALENTINIAN (364–378)
Solidus, gold, wt 4.51 g, diam. 22 mm – Inv. no 2178
20. VALENS (364–378)
Siliqua, silver, wt 1.80 g, diam. 17 mm – Inv. no 558

Coinage from the Byzantine period

21. ANASTASIUS (491–518)
Follis, bronze, wt 19.5 g, diam. 35 mm – Inv. no 6 (Hoard II)
22. ANASTASIUS (491–518)
Triens, gold, wt 1.38 g, diam. 14 mm – Inv. no 236
23. JUSTINIAN I (527–565)
Solidus, gold, wt 4.38 g, diam. 21 mm – Inv. no 2440
24. MAURICE TIBERIUS (582–602)
Solidus, gold, wt 4.52 g, diam. 21 mm – Inv. no 1014
25. CONSTANTINE VII and ROMANUS II (945–959)
Solidus, gold, wt 4.34 g, diam. 21 mm – Inv. no 75
26. BASIL II (976–1025)
Anonymous follis, bronze, wt 10.20, diam. 27 mm – Inv. no 2340
27. MANUEL COMNENUS (1143–1180)
Nomisma, electrum, wt 3.95 g, diam. 28 mm – Inv. no 2975

Hungarian coinage

28. KOLOMAN (1095–1114)
Obol, silver, wt 0.60 g, diam. 12 mm – Inv. no 8655

29. BÉLA II (1131–1141)
Obol, silver, wt 0.37 g, diam. 11 mm – Inv. no 8660
30. STEPHEN IV (1162–1163)
Scyphatus, bronze, wt 3.50 g, diam. 26 mm – Inv. no 8665
31. BÉLA IV (1235–1270)
Dinar, silver, wt 0.72 g, diam. 14.5 mm – Inv. no 8741
32. SIGISMUND (1387–1437)
Ducat, gold, wt 3.55 g, diam. 20 mm – Inv. no 566
33. MATTHIAS CORVINUS (1458–1490)
Ducat, gold, wt 4 g, diam. 21 mm – Inv. no 2193

Medieval Serbian coinage

34. STEFAN UROŠ I, King of Raška (1243–1276)
Dinar, silver, wt 1.75 g, diam. 20 mm – Inv. no 406
35. DRAGUTIN (King of Raška 1276–1282, Lord of Srem 1284–1316)
Dinar, silver, wt 2.10, diam. 21 mm – Inv. no 2983
36. MILUTIN, King of Raška (1282–1321)
Dinar, wt 2.15 g, diam. 21 mm – Inv. no 2539
37. DUŠAN (King 1331–1345, Emperor 1345–1355)
Dinar, silver, wt 1.60 g, diam. 22 mm – Inv. no 2998
38. LAZAR HREBELJANOVIĆ, Prince of the Serbian Lands (1371–1389)
Dinar, silver, wt 1.25 g, diam. 18.5 mm – Inv. no 9148
39. STEFAN LAZAREVIĆ, Despot (1389–1427)
Dinar, silver, wt 0.75 g, diam. 17 mm – Inv. no 2554
40. DJURADJ BRANKOVIĆ, Despot (1427–1456)
Dinar, silver, wt 1.13 g, diam. 15 mm – Inv. no 1317
41. DUBROVNIK issue of 1372–1421
Dinar, silver, wt 1.5 g, diam. 19 mm – Inv. no 580
42. Republic of VENICE
Matapan, Doge Giovanni Soranzo (1312–1328), silver, wt 1.97 g, diam. 19 mm – Inv. no 8653
43. Republic of VENICE
Zecchino, Doge Francesco Foscari (1423–1457), gold, wt 3.41, diam. 20 mm – Inv. no 74

The Ottoman period

44. SÜLEYMAN I (1520–1566)

Sultani, gold, wt 3.45 g, diam. 19 mm – Inv. no 10410

45. SÜLEYMAN I (1520–1566)

Akçe, silver (the weight of akçes varies from 0.68 to 0.73 g) – Sl. Srečković Collection

46. COUNTERFEIT AKÇE of 1656 – Sl. Srečković Collection

47. SELIM II (1566–1576)

Akçe, struck at the mint of Srebrenica – Sl. Srečković Collection

48. MEHMED III (1595–1603)

Akçe, struck at the mint of Banjaluka – Sl. Srečković Collection

49. MUSTAFA I (1617–1622)

Onluk (10-akçe coin), struck in Belgrade – Sl. Srečković Collection

50. MEHMED IV (1648–1691)

Para (3-akçe coin), struck at the mint of Belgrade – Sl. Srečković Collection

51. SULEYMAN II (1687–1691)

Mangır, bronze, struck at the Bosnia mint – Sl. Srečković Collection

52. MAHMUD II (1808–1839)

New rumi altın, gold, wt 2.41 g, diam. 2.3 cm – Inv. no 1 (hoard)

European currencies from the period of Ottoman rule

53. RUDOLF II, Holy Roman emperor (1576–1612)

Thaler, silver, wt 28.30 g, diam. 42 mm – Inv. no 65

54. SIGISMUND BÁTHORY, Prince of Transylvania (1581–1602)

Thaler, silver, wt 27.95 g, diam. 39 mm – Inv. no 104

55. PHILIP III, King of Spain (1598–1621)

Real, silver, wt 13.30 g, diam. 32 mm – Inv. no 329

56. UTRECHT Republic

Ducat, Holland, gold, wt 3.47 g, diam. 22.5 mm – Inv. no 8969

57. LEOPOLD I, Holy Roman emperor (1657–1705)

Ducat, Austria, gold, wt 3.42 g, diam. 23 mm – Inv. no 1171

58. MARIA THERESA (1740–1780)

Kreuzer, Austria, bronze, wt 11 g, diam. 21 mm – Inv. no 10385
59. JOSEPH II, Holy Roman Emperor (sole ruler 1780–1790)
Half-thaler, silver, wt 14.50 g, diam. 34 mm – Inv. no 10386

The Principality and Kingdom of Serbia

60. PRINCIPALITY OF SERBIA 1-, 5- and 10-para coins of 1868
Copper, wt 1, 5 and 10 g, diam. 15, 25 and 30 mm – Inv. nos 10388, K26 and 2
61. PRINCIPALITY OF SERBIA 1-dinar coin of 1875
Silver, wt 5 g, diam. 23 mm – Inv. no 9393
62. PRINCIPALITY OF SERBIA 5-dinar coin of 1879
Silver, wt 25 g, diam. 37 mm – Inv. no 6820
63. PRINCIPALITY OF SERBIA 10-dinar note of 1876
Test prints of the first banknotes of the Principality of Serbia
Paper, 131 × 96 mm – Djordje Novaković Legacy, No 3
64. PRINCIPALITY OF SERBIA 20-dinar coins of 1879 and 1882
Gold coins–Milan d'Ors of the Principality and Kingdom of Serbia
Gold, wt 6.45 g, diam. 21 mm (both issues) – Inv. nos 1186 and 1282
65. Die for the counterfeit 1-dinar coin of the KINGDOM OF SERBIA of 1897 – Inv. no 6836
66. KINGDOM OF SERBIA 5-dinar coin of 1904
Silver, wt 25 g, diam. 37 mm – Inv. no 90
67. KINGDOM OF SERBIA 5-dinar note of 1917
Paper, 77 × 124 mm – DJNL- 25

The Kingdom of Yugoslavia

68. 1000-dinar/4000-crown note of 1919
Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, paper, 236 × 133 mm – DJNL-220
69. 100-dinar note of 1920
Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, paper, 169 × 100 mm – DJNL-252

70. 10-para note of 1920

Municipality of Belgrade, paper, 80 × 48 mm – DJNL-159

71. 20-dinar coin of 1925

Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, gold, wt 6.45 g, diam.

21 mm – Inv. no 2189

72. 10-dinar note of 1929

Kingdom of Yugoslavia, paper, 126 × 82 mm – DJNL-259

73. 20-dinar coin of 1938

Kingdom of Yugoslavia, silver, wt 9 g, diam. 27 mm – Inv. no 9417

74. 100-dinar note of 1942

Serbia, paper, 65 × 84 mm – DJNL-739

75. 1000-dinar note of 1943

Kingdom of Yugoslavia, specimen, paper 177 × 65 mm – DJNL-765

Socialist Yugoslavias

76. 1-dinar note of 1944

Design dim. 81 × 39 mm – DJNL-812

77. 100-dinar note of 1946

Design dim. 121 × 56 mm – DJNL-998

78. 100-dinar note of 1963

127 × 60 mm – DJNL-1029

79. 5000-dinar note of 1985

164.5 × 75 mm

80. 1 dinar of 1991

Wt 5.95 g, diam. 24 mm

Hyperinflation and last Yugoslavia

81. 500-billion-dinar note of 1993

151 × 72 mm

82. 1 para of 1994

Wt 2.718 g, diam. 17 mm

83. 1000-dinar note of 2001

151 x 72 mm

84. 20-dinar coin of 2003

Wt 9 g, diam. 28 mm

Предговор.....	3
Новац у Београду кроз векове	5
Новац из времена Скордиска	
III век старе ере – почетак новог века.....	17
Новац из времена Римске империје	
I век - половина V века	25
Новац из времена Византије	
крај V – почетак XIII века	39
Угарски новац	
XIII век - 1521. Године.....	49
Српски средњовековни новац	
XIII – XV век	55
Турско раздобље 1521-1878	
Новац Турске и европских држава	67
Кнежевина и краљевина Србија	
Обнова Србије и српске монете 1868-1918.....	81
Новац Краљевине Југославије 1918-1941	95
Новац социјалистичких Југославија 1944 - 1992	105
Хиперинфлација и последња Југославија	115
Библиографија.....	123
Списак илустрација.....	129

TABLE OF CONTENTS

Foreword	3
Money in Belgrade over the centuries.....	5
Coinage from the times of the Scordisci	
3rd century BC–early 1st century AD	17
Coinage from the Roman imperial period	
1st–mid 5th century	25
Coinage from the Byzantine period	
late 5th–early 13th century	39
Hungarian coinage	
13th century–1521	49
Medieval Serbian coinage	
13th–15th centuries.....	55
The Ottoman period 1521–1878	
Ottoman and European coinages.....	67
The Principality and Kingdom of Serbia	
The Restoration of Serbia and its currency 1868-1918	81
The currency of the Kingdom of Yugoslavia 1918-1941.....	95
The currency of socialist Yugoslavias 1944–1992.....	105
Hyperinflation and last Yugoslavia.....	115
Bibliography	123
List of illustrations	129

МУЗЕЈ ГРАДА БЕОГРАДА
BELGRADE CITY MUSEUM

www.mgb.org.yu

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

069.51: 737.1 (497.11) (083.824)

737.1 (083.824)

336.746 / .747 (497.1) (083.824)

ЦРНОБРЊА, Адам

Новац у Београду кроз векове / [аутори
изложбе] Адам Црнобрња, Никола Црнобрња;
[превод, translation Марина

Адамовић-Куленовић; фотографије,
photographs by Небојша Борић, Владимир
Поповић]. - 1. изд. = 1st ed. - Београд

: Музеј града Београда = Belgrade City
Museum, 2004 (Београд : Alexandria
studio). - 137 стр. : илустр.; 24 cm. -

(Каталог изложбе / [Музеј града Београда] ;
52)

Делимично упор. текст на срп. и енгл.
језику. Тираж 800. - Стр. 3-4: Уводна реч
/ Бојан Ковачевић. Библиографија: стр.
123-127.

ISBN 86-80619-25-6

а) Музеј града Београда. Кабинет за новац и
медаље - Изложбени каталози б) Новац -
Београд - Изложбени каталози
COBISS.SR-ID 113820428